

Trabzon İlahiyat Dergisi
Trabzon Theology Journal
ISSN 2651-4559 | e-ISSN 2651-4567
TİD, cilt / volume: 9, sayı / issue: 1
(Bahar / Spring 2022): 269-307

Osmanlı Matbuatında Önemli Bir Yayın Türü: Özel Kişi ve Kuruluşlarca Hazırlanan Takvimler (1876-1909)
Osmanlı Matbuatında Önemli Bir Yayın Türü: Özel Kişi ve Kuruluşlarca Hazırlanan Takvimler (1876-1909)

Muhammet Ali Tuzlu

Arş. Gör., Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
Res. Assist., Trabzon University, Faculty of Theology,
Department of Islamic History and Arts
Trabzon/Turkey

e-mail: m.alituzluu@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8755-6903>

DOI: 10.33718/tid.1066561

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 1 Şubat / February 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 1 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Muhammet Ali Tuzlu, "Osmanlı Matbuatında Önemli Bir Yayın Türü: Özel Kişi ve Kuruluşlarca Hazırlanan Takvimler (1876-1909)", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 9/1 (Bahar 2022): 269-307

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tid>
mailto: trabzonilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Trabzon University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Osmanlı Matbuatında Önemli Bir Yayın Türü: Özel Kişi ve Kuruluşlarca Hazırlanan Takvimler (1876-1909)*

Öz

Osmanlı'nın erken dönemlerinden itibaren halkın aşına olduğu, müneccimbaşılar tarafından hazırlanan ve varlığını devletin resmî bünyesinde -saray ve çevresinde- muhafaza eden takvim türü, Batı ile iletişim ve etkileşim sonrasında gelişmeye/çeşitlenmeye başlamıştır. Bu değişimin bir neticesi ve dönem neşriyatının yeni bir üyesi, özel kişi ve kuruluşlarca oluşturulan takvimlerdir. II. Abdülhamid döneminden itibaren matbu takvim sayısında hızlı bir artış meydana gelmiş, Türkçe, Arapça, Fransızca, Sırpça, Ermenice, Rumca, İbranice, İspanyolca, Bulgarca dillerinde pek çok takvim hazırlanmıştır. Modern tarih araştırmalarında tarihlendirme yöntemine dair çalışmalar yer almasına rağmen, Osmanlı'da tab' edilen takvimleri konu edinen az sayıda inceleme bulunmaktadır. Ayrıca güncel literatürde takvim kavramının çok anlamlı kullanımı, birtakım problemlere de neden olmaktadır. Çalışmamızın temel gayesi, özel kişi ve kuruluşlarca oluşturulan takvimlere yönelik bütünlüyci, tasnif edici bilgiler sunabilmek; hazırlandıkları dönem içerisinde önemli bir matbuat türü olduğunu vurgulayabilmektir. Bu doğrultuda öncelikle modern araştırmalarda takvim kelimesinin çok anlamlı kullanımının oluşturduğu problemler tespit edilmiş ve sorunun çözümüne yönelik bir teklif sunulmuştur. Daha sonra takvim, salnâme ve almanak türü eserler arasındaki ilişkiye değinilmiştir. Son olarak Osmanlı arşiv belgeleri ışığında -II. Abdülhamid dönemi ile sınırlandırılarak- özel kişi ve kuruluşlarca takvim neşir hareketliliği incelenmiş, bu eserlerin baskı sayıları, boyut, fiyat ve içeriklerine yönelik birtakım bilgiler sunulmuş, dönem içerisinde hazırlanan takvimlerin listesini içeren bir tablo eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Osmanlı, Matbuat, Takvim, Salnâme, Almanak.

An Important Publication Type In Ottoman Printing: Calendars Prepared By Private Persons And Organizations (1876-1909)

Abstract

The type of calendar which was familiarized by the public from the early Ottoman period and preserved in the official structure of the state -in the palace and its surroundings, began to change/diversify through communication and interaction with the West. A result of this change and a new member of the periodical publications are the calendars created by private individuals and organizations. Starting from the reign of Abdulhamid II, there had been a rapid increase in the number of printed calendars, and they had been prepared in languages such as Turkish, Arabic, French, Serbian, Armenian, Greek, Hebrew, Spanish, Bulgarian, etc. Although there are various works on the dating methods in modern historical studies, there are only a few researches that focus on the calendars printed in the Otto-

* Bu makale, "Tuzlu, Muhammet Ali. II. Abdülhamid Döneminde Takvim Sansürü Meselesi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021" künyeli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

man Empire. In addition, the very meaningful use of the concept of calendar in the current literature, causes some problems. The main purpose of the study is to provide complementary and classifying information for the calendars created by private individuals and organizations; to emphasize that it was an important type of press in the period they were prepared. In this direction, first of all, the problem created by the very meaningful use of the word calendar in modern research has been tried to be revealed and a proposal for the solution of the problem has been presented. Then its relationship with the salname (annual) and almanac types was touched upon. Later in the light of Ottoman archive documents – by limiting with the period of Abdulhamid II- the calendar publication activity was examined, some information was presented about the number of prints, size, price, and content of the calendars created by private individuals and organizations, and a table containing the list of published calendars was prepared.

Keywords: *History, Ottoman, Printing, Calendar, Salname, Almanac.*

Giriş

Erken dönemlerden itibaren zamanın tespit ve tayininde kullanılan takvimler, tarih araştırmalarına kaynak olmaları bakımından da kayda değer özellikleri haizdir.¹ Başlangıçta el yazması olarak hazırlanan bu nesirler, matbaanın yaygınlaşmasıyla birlikte matbu olarak yayımlanmaya, muhteva ve biçimsel özellikler açısından değişmeye/gelişmeye başlamış; kehanetlerden tıbbî içeriklere, çeşitli makalelerden ansiklopedik bilgilere kadar farklı konuları içeren periyodik yayınlar haline gelmişlerdir.² Batı matbuatında yaşanan bu değişim, Osmanlı toprakları üzerinde de kendisini göstermiştir. Modernleşme süreci doğrultusunda Osmanlı matbuatında yaşanan yenilikler tebaanın bilgiye ulaşımını kolaylaştırırken, entelektüel aydın sınıfın yanı sıra orta ve alt sınıfların da kültürel gelişimini arttırmıştır.³ Ayrıca Batı ile iletişim ve etkileşimi bulunan kalem erbabının “almanak” türü eserler ile karşılaşması, benzer içeriğe sahip takvimler oluşturma isteğinde bulunmalarına neden olmuştur. Bununla birlikte takvim üreticiliğinin taltif, takdir, maddi gelir kazanmayı sağlaması vb. pek çok neden, Osmanlı topraklarında özel kişi ve kuruluşlar tarafından çok dilli, renkli, resimli ve çeşitli konuları havi takvimler hazırlanmasına vesile olmuştur.

Osmanlı’da hazırlanan takvimlere yönelik literatürde yer alan araştırmalar daha çok devletin resmî görevlileri olan müneccimbaşlarının eserlerine yoğunlaşmaktadır.⁴ Özel takvimleri kapsamlı ve bütüncül bir şekilde değerlendiren müstakil bir araştırma bulunmasa da çeşitli incelemelerde kayda değer bilgiler yer almaktadır. Örneğin, Osmanlı matbuatının önemli bir siması olan ve bu tür eserlerin en güzel örneklerini hazırlayan Ebüzziyâ Mehmet Tevfik Efendi⁵ ve hazırladığı takvimler üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır.⁶ Ahmet Yüksel’in, *Osmanlı’da Zamanı*

1 Özcan, “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, 272.

2 Sütçü, “Sosyal Bilimlerde Araştırma Kaynağı Olarak Almanaklar, Salnâmeler ve Yıllıklar”, 79-92.

3 Karpat, *İslam’ın Siyasallaşması*, 187-191.

4 Örnek bazı çalışmalar için bk. Aydüz, *Osmanlı Devleti’nde Müneccimbaşlık ve Müneccimbaşlıklar*; Şen, *Astrology in the Service of the Empire*; Şerifoğlu, “Unutulmaz Efsane! ‘1873-1969’ Ebüzziya Takvimleri”.

5 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Efendi’nin hayatı hakkında detaylı bilgi için bk. Ziyad Ebüzziyâ, “Ebüzziyâ Mehmed Tevfik”, 374-378.

6 Örnek bazı çalışmalar için bk. Gür, *Ebüzziya Tevfik- Hayatı*; Türesay, “An Almanac For

*Anlamak: "Duvar Takvimlerinin Basım ve Yayımları Üzerine Bazı Bilgiler"*⁷ başlıklı makalesi de özel takvimlere yönelik özgün bilgiler barındıran dikkat çekici bir eserdir. Bu eser araştırmamıza referans olarak aldığımız, sıkça başvurduğumuz kaynaklardan birisidir. Müellif, çalışmasında duvar takvimlerinin basın-yayın aşamalarından çeşitli özelliklerine ve sansüre uğrayan örneklerine kadar birçok hususa yer vermiştir. Ancak temel gayesinin takvimlere uygulanan sansürü incelemek olması ve sadece duvar takvimlerine hasredilmesi nedeniyle sınırlılığı mevcuttur. Bir diğer dikkat çekici çalışma özel koleksiyoncu olan Haldun Cezayirlioğlu'nun, kendi adına oluşturduğu internet sitesinde kaleme aldığı *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Cep Takvimleri*⁸ ve *Osmanlı Belgelerine Göre Hazırlanan Takvimlerin Tab ve Neşir Süreci*⁹ başlıklı yazılarıdır. Yüksel'in çalışmasıyla benzer bulgular da ihtiva eden bu yazılarda eksik ve hatalı bilgiler bulunduğu ifade etmek gerekir. Ayrıca kaynak olarak gösterilen arşiv belgeleri muhteva analizi yöntemiyle de incelenmemiştir. Bu doğrultuda ilgili içeriğin, özel bir koleksiyoncunun takvimlerle ilgili akademik kaygı gütmeden kaleme aldığı müstakil denemeler olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmamız, -II. Abdülhamid dönemi ile sınırlandırılmak kaydıyla¹⁰ özel kişi ve kuruluşlarca oluşturulan takvimlere yönelik müstakil, bütüncü ve tasnif edici bilgiler sunması bakımından literatürdeki eksikliği giderme amacı taşımaktadır. Ayrıca Hamidiye döneminin özel kişi ve kuruluşlarca takvim neşri hareketliliğinin önemli bir dönüm noktası olması göz önüne alındığında; bu hareketliliğin irdelenmesi, yayımlanan takvimlerin içerik ve özelliklerinin analiz edilmesi, II. Abdülhamid dönemi matbuat araştırmalarına da katkı sağlayacaktır.

Çalışmada özel kişi ve kuruluşlar tarafından hazırlanan takvimler

Ottoman Women".

7 Yüksel, "Osmanlı'da Zamanı Anlamak", 502-516.

8 Haldun Cezayirlioğlu "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Cep Takvimleri".

9 Haldun Cezayirlioğlu "Osmanlı Belgelerine Göre Hazırlanan Takvimlerin Tab ve Neşir Süreci".

10 II. Abdülhamid dönemi özel takvim üreticiliğinin şekillenmesi ve gelişmesi açısından dönüm/başlangıç noktasıdır. Bu dönemden önce özel takvimlere yönelik rastlanabilecek örnek sayısı sınırlıdır ve takvim üreticiliği toplumun ilgisine de mazhar değildir. Yine bu dönem yapılan matbuat düzenlemeleri, takvim neşirlerini etkilemiştir. Hamidiye dönemi sonrası takvim neşri ise çok hızlı bir şekilde yaygınlaşmış ve çeşitlenmiştir.

incelenecek, bu neşirlerin baskı sayıları, boyut, fiyat ve içerikleri hakkında bilgi verilecek, takvim kelimesinin çok anlamlı kullanımının oluşturduğu problem ortaya konulmaya çalışılarak sorunun çözümüne yönelik bir teklif sunulacak, takvim, salnâme ve almanak türleri arasındaki ilişki analiz edilecektir. Ayrıca Osmanlı arşiv belgeleri ışığında takvim neşir hareketliliği üzerinde durularak, II. Abdülhamid dönemi içerisinde özel kişi ve kuruluşlarca hazırlanan takvimlerin isimlerine yönelik bir tablo sunulacaktır.

Çalışmanın temel kaynakları takvimlerdir. Bu neşirlerin temini noktasında Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü'nde yer alan Seyfeddin Özege Bağış Kitaplığı ve çeşitli araştırma kütüphanelerine müracaat edilecektir. Ek olarak çalışmamızın ana kaynakları arasında, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda yer alan maârif, dâhiliye ve diğer kataloglardaki arşiv belgeleri bulunmaktadır. İlgili belgelerde yer alan bilgiler ve nezâretler arası yazışmalar, özel kişi ve kuruluşlarca oluşturulan takvimlerin özellikleri ve yayın aşamaları gibi hususlarda tafsilatlı bilgiler içermektedir.

1. “Takvim” Kelimesinin Çok Anlamlı Kullanımından Kaynaklanan Problemler ve Bir Çözüm Önerisi

Zamanın tespit, tayin ve yönetimi gibi oldukça önemli bir görevi ifa eden takvimler, terim olarak “Bir olayın belli bir başlangıca göre akıp giden zaman içerisindeki yerini, boyutlarını verme ve bunu veren belge”¹¹ şeklinde tanımlanmaktadır. İlgili ve benzeri¹² tanımlara bakıldığı zaman, takvim kelimesinin açıklamalarında “yer”, “boyut” ve “belge” gibi çoklu

11 Akgür, “Takvim”, 487.

12 Takvim kelimesinin sözlük ve ansiklopedilerdeki tanımları için bk. Türk Dil Kurumu (TDK), “Takvim”; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1199; Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 427. Sözlüklerde, savımızı destekleyen, genel yaklaşımlara muarız durumlar da mevcuttur. Şöyle ki Pakalın, takvim tanımını yaptıktan sonra, hicrî, rûmî ve milâdî takvim sistemlerini, takvimlerin içerisindeki muhtelif tarih belirleme yöntemleri olarak ifade eder. Detaylı bilgi için bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 387. Ahmet Tunç Şen, takvim kavramının ifade ettiği anlamı, üçlü tasnif üzerinden incelemektedir. 1- Tablo, çizelge ve diyagramlar şeklinde oluşabilen bilgi haritaları/anketleri. Ki bu tür, Orta çağ ve Erken Modern İslâmî yazının farklı türlerinde ve astronomi/astroloji, tıp, coğrafya ve tarih disiplinleri gibi konular üzerinden şekillenmektedir. 2- İçeriğinde ahkâm, astrolojik tahminler ve takvimsel bilgilerden oluşan bir almanak türü, 3- Modern anlamda kullanılan takvim. Detaylı bilgi için bk. Şen, *Astrology in the Service of the Empire*, 241.

nitelemelerin bir arada bulunduğu gözlemlenmektedir. Benzer şekilde modern Türkçe¹³ araştırmalarda da takvim kelimesinin karşılığı, a) somut metin/cetvel, b) takvim metninin hazırlandığı sistem (rûmî, hicrî, milâdî vb.), c) takvimlerin hazırlanmasında esas alınan hareket noktası (güneş, ay) gibi birbirinden farklı ve çeşitli manaları kapsayacak şekilde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu durum anlam karışıklığına ve araştırma sahasında konunun kapsamının genişlemesine neden olmaktadır. Örneğin, *Osmanlı'da kullanılan takvimler* üzerine inceleme yapmak isteyen bir araştırmacı mezkûr konuya yönelik tarama yaparken, çok anlamlılık bulunduğunu fark edecektir. Zira yaptığı sorgulamada hem rûmî, hicrî, miladî sistemleri hem de bizzat metin/cetvelleri inceleme konusu edinen farklı çalışmalara aynı anahtar kelimeyi araştırmak suretiyle ulaşacaktır.¹⁴

Erken modern dönem Müslüman astronomi uzmanları *takvim* terimini genel olarak gök cisimleri ile -“Takvim-i Şems” örneğindeki gibi- bağlantılı olarak kullanmış, *takvim sistemlerini* ifade etmek üzere *tarih* kavramını tercih etmişlerdir.¹⁵ Dolayısıyla *takvim* kelimesinin kullanımında meydana gelen anlam karışıklığının güncel olduğu düşünülebilir. Bize göre, bu çok anlamlılığın başlıca iki sebebi bulunmaktadır. İlk sebep sözlük ve ansiklopedilerdeki *takvim* başlığı altında yapılan tanımların hem oluşturulan metin/cetvel üzerine bina edilen zaman sistemi ve hareket noktasını hem de bu odak üzerinden oluşturulan belge ve metinleri kap-

13 İngilizce’de “chronology” kelimesi, “takvim sistemleri” kavramı ile örtüşen anlamda kullanılmaktadır. Bu şekilde bir kullanım için bk. Şen, *Astrology in the Service of the Empire*, 247.

14 Örneğin, Yavuz Unat’ın “İslâm’da ve Türklerde Zaman ve Takvim” başlıklı makalesinde yer alan bilgiler, takvim sistemlerine yönelik tafsilatı barındırmaktadır. Ancak hazırlanan metinlere yönelik aktarım bulunmamaktadır. Dolayısıyla okuyucunun metinlerle karşılaşma beklentisi sonuçsuz kalmaktadır. Salim Aydüz tarafından hazırlanan “İslâm Medeniyeti’nde Takvimler” başlıklı makalede ise hem takvim sistemlerinden hem de oluşturulan metinlerden bahsedilmektedir. Ancak takvim kavramı her iki hususu da nitelediği için ayırt ediciliği bulunmamakta, okuyucunun zihninde müphemlik oluşmaktadır. Bk. Unat, “İslâm’da ve Türklerde Zaman ve Takvim”; Aydüz, “İslâm Medeniyetinde Takvimler”. Örnekler çoğaltılabilir.

15 Bk. Şen, *Astrology in the Service of the Empire*, 47. Son dönem Osmanlı takvim uzmanları da hicrî, kamerî, rûmî gibi takvim sistemlerini ifade etmek üzere, tarih kelimesini kullanmışlardır. “târih-i hicrî” gibi. Bk. Ebüzziyâ Tefvik, *Salnâme-i Ebüzziyâ 1296-1297*, 72-84; Ahmet Cevdet Paşa, *Takvimü'l-Edvâr*, 25-85; Ahmed Şakir Paşa, *Takvim-i Nücûmi*, 59.

sayan genişlikte kullanılmalıdır.¹⁶ İkinci sebep ise alışlagelmiş ifadeleri kendi bağlamında zihnimize yerleştiren kültürel bellektir.¹⁷ Hal böyle iken, takvim terimi ile ifade edilen çok anlamlılığın engellenmesini sağlayacak ve araştırmacı/okuyucunun zihninde oluşabilecek bulanıklığın nispeten giderilmesine imkân verecek bir yöntem tercih edilmelidir. Tercihimiz, hangi sistem üzerine inşa edildiği değerlendirilmeksizin somut metin/cetvelleri “takvim” kelimesi ile, takvimlerin oluşturulduğu sistem ve esas alınan hareket noktasını da başka bir kavram ile tanımlamak gerekliliğidir. Başka bir kavram kullanımı ise, iki farklı yöntem ile gerçekleştirilebilir: a) Daha önceki takvim bilginleri ve üreticilerinin yaptığı gibi “tarih” ibaresini kullanmak,¹⁸ b) Modern ve yeni bir kavram benimsemek.

Modern çalışmalarda çeşitli bağlamlarda konuyu ele alan bazı araştırmacılar mevcut çok anlamlılığı fark etmiş ve takvimlerin hazırlandığı sistemi/yöntemi nitelemek üzere “takvim sistemleri” kavramını kullanmışlardır.¹⁹ Böyle bir kullanımın tercih edilmesi, bahsedilen müphemliğin araştırmacılar üzerinde oluşturduğu huzursuzluğun ve anlam karmaşıklığının giderme isteğinin de bir göstergesi olsa gerektir. Mezkûr karışıklığın giderilmesine yönelik bizim tercihimiz ve -bu şekilde kullanımı yaygınlaştığı zaman müphemliğin giderileceğine inandığımız- teklifimiz de hem geçmiş dönem astronomi uzmanları ve takvim üreticilerinin hem de modern araştırmacıların yöntemini bir arada kullanmak suretiyle olacaktır. Bu durumda, makale içerisinde yer alan *takvim sistemleri* ve *tarih* kelimeleri ile, “takvimlerin hazırlanış yöntemlerinde esas alınan hareket noktası ve bu dayanak üzerinden tanzim edilen zaman biçimi” kastedilirken²⁰ *takvim* kelimesi ile de “belirlenen sistem üzerine çeşitli boyutlarda inşa edilen metinler/cetveller” ifade edilmektedir.²¹

16 Bk. 12. dipnot.

17 Kültürel bellek hakkında ayrıntılı bilgi için Bk. Assmann, *Kültürel Bellek*, 44.

18 Bk. 15. dipnot.

19 “Takvim sistemleri” kavramının kullanıldığı bazı eserler şunlardır: Toptan, *Geçmiş ve Gelecek Bütün Yıllar için Sürekli Takvim*, 7; Yazıcı- Yaramış, “Osmanlı Devleti’nde Miladi Esaslı Takvim, 1900; Şen, “Rasattan Takvime», 234. Örnekler çoğaltılabilir.

20 Güneş takvim sisteminde dayanak noktası dünyanın, güneşin etrafında gerçekleştiği hareket iken, ay takvim sistemine göre hazırlanan takvimlerde ise ayın, dünya etrafındaki hareketi esnasında beliren fizikî şekilleri esas alınmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Akgür, “Takvim”, 487-490.

21 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 387.

2. Takvim, Salnâme ve Almanak İlişkisi

17. yüzyıl sonrasında Avrupa toplumlarının ekonomik ve siyasi açıdan başarı göstermeleri, Doğu topraklarında Batı hâkimiyetinin teşekkül sürecinin soruşturulmasına; siyasî, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan terakki/teccid faaliyetlerinde bulunulmasına neden olmuştur. Avrupa modernleşmesinin yakaladığı hızlı ivme sonrası eğitim-öğretim, yönetim, basın, matbuat vb. pek çok alanda yaşanan değişimler, Osmanlı aydınları/entelektüelleri tarafından değişen dünya şartlarına ayak uydurabilmek amacıyla ve farklı yaklaşımlar sergilemek suretiyle takip edilmeye çalışılmıştır.²² Avrupa matbuatında yaşanan değişimin Osmanlı topraklarında kendini göstermeye başlaması, sistemli ve programlı bir şekilde oluşmuştur. Matbuatın hızlı bir şekilde gelişmeye başladığı dönem II. Abdülhamid yönetiminin bulunduğu zaman dilimidir. Dolayısıyla mevcut nizamnâme ve kararnâmeler, yayıncıların belirli bir sınırlılığa sahip olması zorunluluğunu da ortaya çıkarmaktadır. Fakat böylesi bir durum, Osmanlı entelektüel sınıfının Avrupalı eserlere olan ilgisini ve bu türde yayınların Osmanlı topraklarında hazırlanması isteklerini köreltmemiş ve hatta bu konudaki girişimlerini gerçekleştirebilecek farklı yollar aramalarına neden olmuştur. Müellifler, kimi zaman hazırlamış oldukları eserleri -isimleri suretiyle sansüre uğramasını engellemek amacıyla- farklı adlandırmalar ile neşretmiştir.²³ Özel kişilerce hazırlanan takvimler, bu durumun bir örneği olarak zikredilebilir. Zira salnâme, almanak ve takvim türleri arasında isim farklılığı bulunsa da ortaya çıkış süreçleri ve muhtevaları itibariyle yakın bir ilişkileri bulunmaktadır.

Kimi araştırmalarda salnâmelerin almanak ve takvim türü eserlerle karıştırıldığı, bağımsız olarak ele alınmaları gerektiği dile getirilmek-

22 Avrupa modernleşmesi karşısında çeşitli alanlarda Osmanlı reform mücadeleleri hakkında detaylı bilgi için bk. Karpaz, *İslam'ın Siyasallaşması*; Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesi*; Ocak, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri*; Kara, "Halife, Sultan, İmparator"; Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*; Dilbaz, *Dindar Modern İtaatkâr*.

23 Gerek kendi sözlerinden gerekse Namık Kemal ile mektuplaşmalarından anlaşılacaktır ki, Ebüzziyâ Mehmet Tevfik Efendi öteden beri takvim muhtevası barındıran yıllıklar -almanak- oluşturmak istemekte ancak bu eserlerin ruhsat tab'ı alma hususunda birtakım endişelere düşmektedir. Hatta "takvim" ismiyle mevsuf bir eserin tab' ettirilmediğinden yakınıp, buna mukabil hazırlayacak olduğu eserler için Namık Kemal'den isim tavsiyesi dahi istemiştir. Bk. Ebüzziyâ Tevfik, *Salnâme-i Ebüzziyâ 1296-1297*, 45. Tansel, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları II*, 326-328.

tedir.²⁴ Ayrıca, bazı araştırmacılar *takvim* ve *almanak* kavramlarını birbirlerinin yerine kullanılabilen iken²⁵ bazıları bu kavramların farklı olduklarını dile getirmektedir.²⁶ Öncelikle belirtmek gerekir ki, bu üç türün benzerlik ve farklılıkları başka bir çalışmanın konusu olacak kadar uzun ve çalışmamızın doğrudan bağlantılı olmadığı tâli bir meseledir. Ancak ilgili eserlerin *birbirleriyle bağlantılı olduğu* iddiamızın aktarılması ve takvim türünün Osmanlı'da neşir sürecini anlayabilmek için, meselenin kısa da olsa anlaşılması önem arz etmektedir.

Konuya yönelik araştırma yaparken dikkat edilmesi gereken ilk husus, salnâme türü eserlerin tek tip olarak algılanmaması gerekliliğidir. Nitekim, Osmanlı'ya Tanzimat döneminden sonra giren salnâmelerin resmî türleri olduğu gibi, özel kişilerce çıkarılan örnekleri de bulunmaktadır.²⁷ Özel kişilerce neşredilen salnâmelerin bazıları almanak eserleri ile benzerlik taşımakta, takvim özellikleri barındırmakta ve nevsâl²⁸ olarak da isimlendirilebilmektedir. Hamidiye döneminin çalkantılı sosyal hayatında fikirlerin dile getirilebileceği her ortamın ehemmiyeti, kalem erbabının Batı ile iletişim ve etkileşimi göz önüne alındığında Batı'da ortaya çıkan almanaklar ile çalışmalarında Batı'dan etkilenen müelliflerin ilk örneklerini verdiği salnâmeler arasında bağlantı kurmak gayet tabiidir. Ayrıca, ilk salnâme müelliflerinin aynı zamanda takvim neşretmeye başlaması, salnâmelere benzer daha küçük ebatlı, fakat alışagelmışin dışında bilgiler içeren takvimlerin oluşmasına da vesile olmuştur.

Takvim, salnâme ve almanak türü eserlerin birbirleri ile ilişkisine delil olarak gösterilebilecek başka bir örnek, Ebüzziyâ Tevfik Efendi'nin konuya yönelik düşünceleridir. Zira özel salnâme yazıcılığının yurtiçindeki ilk temsilcisi Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Efendi'dir. Onun hazırlamış

24 Sütçü, "Sosyal Bilimlerde Araştırma Kaynağı Olarak Almanaklar, Salnâmeler ve Yıllıklar", 83-90.

25 Yavuz - Kara, "Bir Fikir ve Siyaset Adamı Olarak Ebüzziya Mehmed Tevfik", 50; Türresay, "II. Abdülhamid Dönemi Yayımcılığı, Matbaa-i Ebüzziya ve Bastığı Kitaplar", 4. Örnekler çoğaltılabilir.

26 Gür, "Ebüzziyâ Tevfik'in Hayatı, Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları", 353.

27 Aydın, "Salnâme", 51.

28 Özel salnâmelerden bir kısmı nevsâl başlığı altında yayımlanmışlardır. Bk. Palalı, "Osmanlı Salnâmeleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Değeri", 10.

olduğu *Salnâme-i Hadika (1290)*, Türkiye’de yayımlanan ilk salnâmedir.²⁹ Ebüzziyâ Efendi’nin bu türdeki ikinci eseri, *Salnâme-i Ebüzziyâ 1296-1297*’dir. Bu eserin içeriğindeki konular hem dönemin toplum hayatını yansıtmaları hem de takvim- salnâme ilişkisini içermesi bakımından kayda değerdir.³⁰ Ayrıca Mehmet Tefik Efendi’ye göre, salnâme ve almanak türü eserler arasındaki fark sadece bir *isim ihtilafından* ibarettir. Kendisinin öteden beri takvim muhtevası barındıran yıllıklar oluşturmak istediği ancak bu eserlerin ruhsat alabilmesi hususunda birtakım endişeleri bulunduğu, Namık Kemal ile mektuplaşmalarından anlaşılmaktadır. Hatta “takvim” ismiyle mevzûf bir eserin tab’ ettirilmediğinden yakınıp, buna mukabil hazırlayacak olduğu eserler için Namık Kemal’den başka bir isim tavsiyesi dahi istemektedir. ³¹Dolayısıyla onun hazırlamış olduğu eserler, “sâlname”, “nevsâl” yahut “takvim” gibi farklı başlıklar taşısa da birbirinin çok benzeri özellikler arz etmektedir.

Takvim ve almanak türleri arasındaki benzerlik dönem içerisinde tab’ edilen takvimlerde de zikredilmiştir. Örneğin, Mâbeyn-i Hümâyün görevlilerinden M. İzzet Efendi’nin hazırladığı *Takvim-i Dersâdet* eserinde; takvimin hazırlanmasında Avrupa almanaklarının takip ettiği usulün benimsendiği, içeriğin oluşmasında da benzer konuların esas alındığı dile getirilmiştir.³² Ayrıca ilerleyen yıllarda basın-yayın organları arasında önemli bir konum ve büyük bir takipçi kitlesi elde edecek olan takvimlerin, salnâmelerden -almanak şeklinde hazırlananlardan- fazlaca etkilendiğini de ifade etmek gerekir. Bu etkinin bir neticesi ise daha küçük ebatlı olması, yayımlanabilme ruhsatı almasının nispeten daha kolay olması, çok dilli hazırlandığı için daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşma imkânı bulması gibi birtakım gerekçelerle salnâme müelliflerinin takvim üreticiliğine başlamasıdır.³³

Bu doğrultuda, Batı’da “almanak” ismiyle meşhur olan türün, Os-

29 Karataş, “Salnâme-i Hadika ve Salnâme-i Ebüzziyâ’nın Transliterasyonu”, 76.

30 Ebüzziyâ Tefik, *Salnâme-i Ebüzziyâ 1296-1297*.

31 Tansel, *Namık Kemal’in Husûsî Mektupları II (İstanbul ve Midilli Mektupları)*, 2/326-328; Ebüzziyâ Tefik, *Salnâme-i Ebüzziyâ 1296-1297*, 45.

32 M. İzzet, *Takvim-i Dersâdet 1314*, 1-2.

33 Bu durumun pek çok başka sebebi olabilir. Ancak yaptığımız okumalar ve incelemeler neticesinde mezkûr nedenlerin ana etkenler olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca Ebüzziyâ Tefik’in bizzat kendi ifadeleri bunu açıkça göstermektedir. Bk. Ebüzziyâ Tefik, *Salnâme-i Ebüzziyâ 1296-1297*, 45.

manlı topraklarındaki ilk benzerlerinin özel kişilerce hazırlandığı ve “sal-nâme” olarak isimlendirildiği söylenebilir.³⁴ Salnâme üreticilerinin çeşitli sebepler doğrultusunda takvim hazırlamaya başlaması neticesinde ise, almanak türünde hazırlanan takvimler Osmanlı matbuat hayatının yeni bir üyesi olarak mevcudiyet kazanmıştır.

3. Takvimlerin Yayın Süreci ve Bazı Özellikleri

3.1. Takvim Neşretme Hareketliliğinin Başlaması

Erken dönem Osmanlı takvimlerinin -müneccimbaşı takvimleri-kullanım ve sirkülasyonu, çoğunlukla padişah ve saray çevresi ile sınırlıdır.³⁵ Müneccimbâşılar tarafından renkli kalemlerle özel bir risale şeklinde hazırlanan bu takvimler, daha sonraki dönemlerde halk ile buluşturulmuş olsa dahi³⁶ resmî bir hüviyete sahiptirler. Osmanlı’da özel şahıslar takvim bastırılması ve neşrine yönelik tartışmalar ise hicrî 1290’lara kadar uzanmaktadır. Tartışmaların ilk odak noktası, şer’î vakitler üzerinden gerçekleşmiştir.

2 Zilkâde 1290/22 Aralık 1873 tarihinde ilan edilen ve gazetelerde yayınlanması ifade edilen bir bildirimde şer’î vakitleri tespit etmenin ilim ve yetkinlik işi olduğu, son dönemde zaman tespiti açısından birbirine zıt bazı takvimlerin mevcudiyet kazandığı ve bu durumun insanların zihinlerinin bulanmasına yol açtığı dile getirilmiştir. Bu durum üzerine, yeni

34 Ebüzziyâ Tevfik, *Salnâme-i Ebüzziyâ 1296-1297* eserinde almanak türüne yakın, muhtevalarında değişik bilgiler içeren takvim hazırlama faaliyetinin ilk kez kendisi tarafından yapıldığını dile getirmektedir. Ayrıca bunu yaparken Batı’daki uygulamaları örnek aldığını da açıkça ifade eder. Bk. Gür, “Ebüzziyâ Tevfik’in Hayatı, Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları”, 353.

35 Osmanlı Devleti’nin erken dönemlerinden itibaren sarayda yer almaya başlayan müneccimler için zamanla müneccimbâşılık adı altında bir kurum ihdas edilmiştir. Osmanlı sarayının birün kısmından olan müneccimbâşılar, astronomi, astroloji ve matematik ilimlerine vakıf, ilmiye sınıfının da bir üyesiydiler. Saray içerisinde silahdar ağaya mensup olup, hekimbaşının idaresindeydiler. Müneccim-i sâni ve müneccim-i sâlis adı verilen yardımcıları da bulunan müneccimbâşılar, her sene devletin resmî takvimlerini düzenlemek ve Ramazan imsakiyesi hazırlamak ile görevlendirilmişlerdir. Uğurlu saat tespiti ve zayıç hazırlamak ile de ilgilenen müneccimbâşılar hazırladıkları takvimler, padişahlar ve devlet erkânı tarafından oldukça rağbet görmekteydi. Bu kurum, 1924 yılında son müneccimbaşı Hüseyin Hilmi Efendi’nin vefatıyla yerine kimsenin atanmaması üzerine kapanmıştır. Detaylı bilgi için bk. Ayduz, “Müneccimbaşı Takvimleri ve Tarihi Kaynak Olarak Değerleri”, 132; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, 356-359; Şen, *Astrology in the Service of the Empire*, 263.

36 Ayduz, “Müneccimbaşı Takvimleri ve Tarihi Kaynak Olarak Değerleri”, 135.

çıkarılacak takvimlere ancak şer'î vakitler ve insanları evhama düşürecek manasız şeylerden bahsetmemek, tab' ettirmeden önce Maârif Nezâreti'ne başvurmak koşuluyla izin verilebileceği aktarılmıştır.³⁷ İlgili ifadeler her ne kadar bir yasak metni olarak gözükmese de özel kişi ve kuruluşlarca oluşturulan takvimlere yönelik sınırlı müsaade sağlandığının da bir göstergesidir. Zira, çeşitli şartlara uyulması koşuluyla izin verilebileceği aktarılmıştır.

Yaklaşık bir yıl sonra yayımlanan bir tezkirede ise bu sınırın biraz daha genişletildiği görülmektedir:

"... evkât-ı şer'iyeyi mübeyyin ya'nî mücerred zuhr ve asr ve işâ ve imsâk vakitlerini mu'ayyin takvimlerin tanzîm ve ihrâcî husûsunun şimdiki fiy'atı tezâyüd ettirilmemek ve ona dokunmayacak sûrette takvîm çıkaranlara mûmâna'at edilmemek üzere kemâ fi'l-evvel müneccimbaşılığa tahsîs buyrulduğu muharrer ve mezkûr olduğuna ve el-hâletü hâzihi ser-müneccimîn bulunan faziletlü efendi hazretleri bu husûstan dolayı makâm-ı mu'allâ-yı hazret-i vekâlet-penâhîlerine mürâca'at ettikte berât-ı 'âlî-yi mezkûrun mantûk-ı münîfince evkât-ı şer'iyeyi hâvî olan sâl takvîmi kemâkân kendi tarafından neşr olunup âhar cânibinden tab' edilecek takvîmlere evkât-ı mezkûrenin derci ciheti tecvîz buyrulacağı hakkında şifâhen emr ü irâde buyrulduğu efendi-yi müşârunileyh tarafından ifâde ve beyân olduğuna nazaran icrâ-yı îcâbı menût-ı re'y-i 'âlî idüğünün cevâben arz ve iş'ârı meclis-i mezkûrdan ifâde olduğundan mezkûr müzekkere leffen i'âde ve takdîm kılınmış ve îfâ-yı muktezâsı mütevâfık-ı emr ü irâde-i aliyye-i cenâb-ı vekâlet-penâhîleri bulunmuş olmağla ol babda"³⁸

Bu bildiri, şer'î vakitleri havi cetvelin sadece müneccimbaşılar tarafından oluşturulacağını ve yeni takvim çıkarmak isteyen kişilerin ancak bu cetvelleri -herhangi bir değişiklik yapmadan- takvimlerine eklemeleri suretiyle tab' ve neşir faaliyetlerinde bulunabileceklerine müsaade edildiğini göstermektedir.

Alınan bu kararlar sonrasında takvim tab' ve neşrinde birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin, Rasathane görevlisi Ali Ratıb Efendi, Ermenice takvim hazırlayan Kirkor Bagdasaryan, Bulgarca takvim neşretmek isteyen Teodor Nikola gibi şahıslar, hazırladıkları takvimler için tab' ve neşir izni isteğinde bulunmuşlardır. Ancak bazılarına geçici ruhsatnâme

37 BOA, *MFMKT*, No. 16/14, 2 Zilkâde 1290/22 Aralık 1873.

38 BOA, *MFMKT*, No. 24/61, 21 Zilhicce 1291/29 Ocak 1875.

ile takvim bastırmalarına müsaade edilse dahi neşir için izin verilmemiştir. Ayrıca, bu takvimlerin hazırlanan nüshalarının tekrar kontrol edilmek üzere Maârif Nezâreti'ne gönderilmesi, basılmasına onay verilirse "Yalnız Maârifin Ruhsatıyla Basıldı" ibaresi yazılması zorunlu tutulmuş, takvimlerin neşredilmek için başka bir ruhsatname alması gerektiği vb. hususlar vurgulanmıştır.³⁹ Alınan bu kararlar takvim tab' ve neşretmenin genel şartlarının belirlenmeye başlandığının göstergesidir.

7 Safer 1297/20 Ocak 1880 yılında yayımlanan başka bir iradede ise takvim düzenlenmesi ve yayımlanmasının müneccimbaşılardan mühür ve onayına bırakıldığı ifade edilmiştir:

"Bundan böyle sâl takvimi tertip ve neşrinin dahi müneccimbaşı bulunanlar ile mâ-dûnlarına ve mündericat-ı tekâvimin dahî sâbıkları misillü evkât-ı şer'iyye ile fusûl ve mevâsime dair mu'akkad mâ'lumât-ı müfideye hasr ve tahsisıyla beraber bu yolda çıkarılacak takvîmlerin müneccimbaşı bulunanların mühür ve tasdikleri altında bulunmasının kâ'ide-i ittihâzı husûsunun taraf-ı âlî-i dâverilerine tebliğ ve izbârı mu'ahharan emr u fermân buyrulmuş olmakla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir."⁴⁰

Bu durumun sebebini, aynı gün yayımlanan bir başka bildiri de görmekteyiz. Zira bu bildiri de mevcut takvimlerin *ihhtiyarat*⁴¹ hanelerinde insanların zihinlerini fesada uğratan türlü türlü yalan ve uydurma haberlerin bulunduğu, bundan sonra bu tür haberlere asla müsaade edilmemesi gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca bu hanelerde *Avrupa takvimlerinin muhtevâsındaki gibi faydalı bilgiler yazılmasının yanı sıra menâfi' ve mesâlih-i devlete muvâfık* meselelerin arz edilmesi gerektiği ve bu tür uygulamaların padişah tarafından *tasvîb* ve *takdîr* edildiği belirtilmiştir.⁴²

Bu bildiri, müneccimbaşılık kurumunun onayının şart koşularak yeni bir sınır çizildiğini, bu sınıra mutabık olduğu takdirde takvim neşrine izin verildiğini hatta bizzat padişah tarafından taltif vesilesi ola-

39 BOA, MF.MKT, No. 33/113, 28 Zilhicce 1292/25 Ocak 1876; No. 41/6, 13 Recep 1293/4 Ağustos 1876; No. 44/133, 27 Şevval 1293/15 Kasım 1876; No. 46/153, 15 Rebülevvel 1294/30 Mart 1877.

40 BOA, MB.İ, No. 59/1, 7 Safer 1297/20 Ocak 1880; BOA, İ. DH, 797/64680, 7 Safer 1297/20 Ocak 1880.

41 Yıldızlardan, bir işin şu günde veya bugün de yapılacağına yahut yapılamayacağına dair çıkarılan ve takvimlerde bu isimle gösterilen hükümler.

42 BOA, MB. İ, No. 59/6, 7 Safer 1297/20 Ocak 1880.

bileceğini göstermektedir. Bildirinin yayımlanması akabinde, yayın faaliyetlerinde ciddi bir hareketlilik meydana gelmiştir. Hazırlanan kimi takvimlerde *Mâ'lumat-ı müfideyi câmi' mülâhazât-ı kaydiye hâneli* ibareleri yer almaya başlamış,⁴³ kimi takvim üreticileri çeşitli derecelerde taltif edilmişlerdir. İlk taltif verilen kişilerden biri ilm-i nücûma vâkıf olan Süde Vapur-ı Hümâyûn Süvari Yüzbaşı Faik Efendi'dir. Faik Efendi hazırladığı Türkçe takvimi padişaha takdim etmesi üzerine, 1889 yılında terfi-i rütbe almıştır.⁴⁴ Yine bu minvalde, Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi'nde müstahdem Yüzbaşı İhsan Efendi, hazırlamış olduğu *Takvim-i Yeni* eserlerine yeni ve faydalı bilgiler eklediği için 1892 yılında gümüş liyakat madalyası ile ödüllendirilmiştir. Bir sonraki yıl ise kendisine beşinci rütbeden bir kıt'a mecidi nişânı ile verilmiştir.⁴⁵ Bâb-ı Seraskeri Piyade Dairesi'nin dördüncü şube müdür yardımcısı Binbaşı Arif Efendi ise hazırlamış olduğu *Takvim-i Mükemmel ve Tarih-i Mücmel* isimli eserinden dolayı terfi-i rütbe ile taltif edilmiştir.⁴⁶ Ayrıca o güne dek takvim hazırlamak isteyen ancak ruhsat alamamaktan endişe eden⁴⁷ ve salnâme şeklinde almanak türü eserler hazırlayan Ebüzziyâ Tefvik Efendi, h. 1299 yılından itibaren *Rebî-i Ma'rifet- Takvîm-i Ebüzziyâ* serisini çıkarmaya başlamıştır. Daha sonraları *Nevsâl-i Marifet ve Takvîm-i Ebüzziyâ* isimlerini alacak olan bu seri, Osmanlı'da modern anlamda hazırlanmaya başlayan takvimlerin ilk örneklerini oluşturacak ve çok uzun süre yayımlanmaya devam edecektir.⁴⁸

Tab' edilecek takvimlerin denetlenmeleri ve tasdik alabilmeleri için, müneccimbaşılık kurumuna gönderilmesi gerekliliği, müneccimbaşılardan yoğunluğunun artmasına neden olmuştur. Öyle ki, Osmanlı toplumunda neşriyatın yeni ve etkin bir üyesi konumuna gelen özel takvimlerin sayısı gittikçe fazlaşmış, bu takvimlerin şer'î vakit kontrol yükümlülüğü de müneccimbaşılık kurumunun işlevlerini yerine getirme hususunda hantallaşmasına neden olmuştur. Hal böyle iken mezkûr problemin çö-

43 Kâtip Cemil, *Osmanlı Takvimi 1308*.

44 BOA, Y. MTV, No. 37/126, 29 Cemâziyelâhir 1306/2 Mart 1889; BOA, MFMKT, No. 104/1, 1 Rebûlâhir 1306/5 Aralık 1888.

45 BOA, İ. DH, No. 1264/99297, 22 Recep 1309/21 Şubat 1892; BOA, Y. MTV, No. 76/44, 9 Ramazan 1310/27 Mart 1893; No. 91/23, 20 Şaban 1311/26 Şubat 1894; BOA, İ. TAL, No.17/53, 11 Ramazan 1310/29 Mart 1893.

46 BOA, İ. TAL, No. 45/5, 18 Şaban 1311/24 Şubat 1894.

47 Tansel, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları II*, 322-328.

48 Ziyad Ebüzziyâ, "Ebüzziyâ Mehmed Tefvik", 374-378.

zümüne yönelik yeni bir karar alınması gerekliliği doğmuştur. Bu kararın çıkmasına vesile olan olay ise, Hasan Mazhar Efendi'nin ruhsat talebi için yaptığı başvurudur. Ticaret maksadıyla neşretmek istediği ancak şer'î vakitlerinde hatalar bulunan takvime ruhsat talep eden Hasan Mazhar Efendi'nin bu talebi, müneccimbaşılık kurumunun hataları düzeltme gibi bir görevi olmadığı bildirilerek reddedilmiştir. Bu durum üzerine, iş yükünü azaltmayı sağlamak ve muhtemel hataların kontrolleri ile kurumun meşguliyetinin artmasına fırsat vermemek adına, her sene müneccimbaşılıktan şer'î vakitleri gösteren bir cetvelin hazırlanacağı, çıkarılacak takvimlerin bununla yahut müneccimbaşılığın tasdik ettiği bir takvimle Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti⁴⁹ tarafından karşılaştırılması, aksi halde takvimlerin kabul edilmeden iadesi kararlaştırılmıştır.⁵⁰ Bu karar doğrultusunda hem müneccimbaşılığın görevi hafifletilmiş hem de oluşturulacak olan takvimlerin şer'î vakitlerinin hatadan sâlim olarak neşredilmesine yönelik önemli bir adım atılmıştır.

Bütün bu gelişmeler, yeni takvim neşretme faaliyetlerinin hızlandırıldığına, özellikle ticaret ve menfaat maksatlı pek çok takvimin ortaya çıkmaya başladığına delil mahiyetindedir. Bu bağlamda Osmanlı'da, II. Abdülhamid dönemi idaresindeki zaman diliminde takvim algısında büyük bir yenileşme vuku bulduğunu düşünebiliriz. Şöyle ki, takvimler ticari kimlik kazanma ve müelliflerini pek çok nimete kavuşturma vasıtası olarak görülmeye başlanmış, matbaaların yaygınlaşması ise bu hareketliliğin temel muharrirlerinden biri olmuştur. Zira Ahmed Cevdet Paşa'nın mezkûr yıllardaki tab' ve neşir hareketliliği ile ilgili sözleri bu durumu destekler niteliktedir:

“Kaldı ki, eskiden İstanbul'un süreli yayınları senede bir defa müneccimbaşılar tarafından çıkarılan Takvim-i Sâl ile haftada bir çıkacak şekilde tertib olunan Takvim-i Vakâyi' nüshalarından ibaret iken Ceride-i Havâdis de bunlara eklenmiş ve bu üçlü, düşüncenin genişlemesine ve gelişmesine sebep olmuştur. Giderek, umumî efkâra tercüman olan süreli yayınlar birdenbire o kadar çoğalmıştır ki, az bir süre zarfında belirli gelişmelerin ayrıntılarının beyanı şöyle dursun, yalnız bu sırada müneccimbaşı efendi tarafından yıllık takvime ilave olunan yeni bilgilerin bab bab şerh ve izahına girişilse, büyük bir kitap olur.”⁵¹

49 Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti hakkında detaylı bilgi için bk. Birinci, “Osmanlı Devleti'nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal”, 303-305.

50 BOA, *MFMKT*, No. 102/1, 1 Safer 1306/7 Ekim 1888.

51 Ahmet Cevdet Paşa, *Takvimü'l-Edvâr*, 25.

Osmanlı toplumsal hayatında takvimin ne derece önemli görülme-ye başladığını Ebüzziyâ Mehmet Tevfik Efendi'nin şu ifadeleri kanıtlar niteliktedir:

“...Takvim denilen bu ufak eser bir sene boyunca elden düşmez bir kitapçıktır. Çünkî her kavim, kendi eyyâm-ı mahsûsesini, mevsimleri, mevsimlerin sayılı günlerini arayıp öğrenmek için takvime bakar. Hatta lisanımızda “takvime bakmak” sözü bir ıstılahtır... Hepimiz bir takvime mâlik olunca onu elden bırakmayız. İşte böyle senenin 365 gününde hemen hiçbir gün elden düşmeyen lüzûmlu bir haber-i eyyâm, acaba o hizmetiyle beraber daha bir takım faydalı şeylerde istihdâm olunamaz mı? Ben, otuz senelik tecrübelerime istinaden diyebilirim ki vasıta-ı maârif içinde takvimden müfit, müfit olmakla beraber latif ve münakkah malumat verir âsâr gösterilemez. Biraz okumak bilen kadın, erkek takvim sayesinde öğrendiğini kimseden öğrenemez... Biz yakın vakitlere kadar takvimi yalnız eyyâm ve mevâsîmi bildiren bir kitap zannederdik... İşte Avrupalılar, o sâ'î, o mukaddem Avrupalılar takvimin bu ehemmiyetini yani elden düşmemekteki kıymetini nazar-ı dikkate almışlar da, onu mevzuûndan daha ehemmiyetli işlere âlet etmişler...”⁵²

3.2. Takvimlerin Ruhsat Alım Aşamaları

Osmanlı'da basım-yayım faaliyetinin sınırları, nizamnâme ve kararâmeler ile çizilmektedir.⁵³ Takvimler için özel bir ibare belirtilmiş olmasa da bu düzenlemelerdeki *çeşitli risaleler* ifadesi takvimleri de kapsamakta, dolayısıyla kitap, gazete ve dergilerin basım-yayım aşamalarında takip etmeleri gereken kurallar takvimler için de geçerli olmaktadır. Bu minvalde takvim tab' ve neşrine yönelik ruhsat talebinde bulunacak kişilerin, ilk olarak takvimlerinin üç nüshalarını ekledikleri arzuhal ile Maârif

52 Ebüzziyâ Tevfik, *Takvimü'n-Nisâ 1317-1318*, 1-12.

53 Matbuat kontrolüne yönelik ilk hukuki sınır, -matbuat üzerine özel olarak hazırlanmamış olsa da-1845 tarihli *Polis Nizamnâmesi*'nin 13. maddesi ile belirlenmiştir. Matbuata yönelik ilk özel mevzuat 1857 yılında *Matbaalar Nizamnâmesi* ile oluşturulmuş, bu düzenlemeleri 1857 *Telif Nizamnâmesi*, 1864 tarihinde *Matbuat Nizamnâmesi*, 1867 tarihli *Âli Kararnâme* ve 1876 tarihli yeni bir sansür kararâmesi, 1877 tarihli *İdare-i Örfiye Kararnâmesi*, 1888 tarihli *Matbaalar Nizamnâmesi* ve 1894 tarihli *Matbaacılar ve Kitapçılar Hakkında Nizamnâme* takip etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Doğan, “1845 Polis Nizamnâmesi: 12. ve 13. Maddeler Üzerine Yeniden Değerlendirme”, 86; Uğur, *Basın ve Yayın Tarihi* 165 vd.; İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, 64 vd. ; a.mlf, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*; a.mlf, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bakış 89-129*; Ceylan, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukukî Düzen (1839-1876)”,139-155.

Nezâreti'ne başvurmaları gerekmektedir. Bu başvuru sonrasında belgeler, Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti görevlilerince incelenmekte ve şer'î vakitlere uygunluğu kontrol edilmektedir.⁵⁴

Özel kişilerce hazırlanan takvimler, basımında bir mahzur görülmesi durumunda, eksiklerinin tamamlanması amacıyla sahibine iade edilirdi. Yapılan kontroller sonucu bir problem olmadığının düşünülmesi veya kusurlu bulunan taraflarının çizilmesi ya da çıkartılarak değiştirilmesi durumunda takvim nüshaları -1892 yılından itibaren- Tetkik-i Müellefat Komisyonu'na⁵⁵ gönderilirdi. Arapça, Sırpça, Bulgarca, Rumca gibi yabancı dillerde hazırlanan takvimler ise alanın uzman mütercimlerince özel olarak incelenirdi. Tetkik-i Müellefat Komisyonu'nun hazırlanan takvime ruhsat verilebileceği beyanıyla, takvim nüshaları Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti'ne geri gönderilirdi. Buradaki memurlar, belgeleri yekdiğerleriyle karşılaştırarak nüshalardan birini saklar, diğeri ruhsatnâme ile mühürleyerek sahibine teslim eder, üçüncü ve son nüshayı da neşrine uygunluğunun denetlemesini yapmak üzere Dahiliye Nezâreti'ne ulaştırırdı.⁵⁶

Takvimlerin sansür kurullarınca incelenmesi süreci sayfa sayıları, çoklu dillerde hazırlanmaları ve muhtevalarının çeşitliliği gibi sebeple re bağlı olarak bir buçuk ila altı ay arasında değişebilmekteydi. Örneğin, Galata'da Zellich Biraderler tarafından hazırlanan Rumca ve Fransızca, Matbaacı Yerardo Efendi'nin hazırladığı Türkçe, Rumca, Fransızca ve Sırpça takvimler yaklaşık dört ay; Osmanlı Matbaası Müdürü Hakkı Bey ve Binbaşı İhsan Bey'in Türkçe hazırladıkları takvimlerin ruhsat işlemleri ise yaklaşık iki ay içerisinde tamamlanmıştır. Çok dilli hazırlanan takvimlerin işlemleri, mütercimlerin ayrı ayrı incelemesi nedeniyle daha uzun sürmekteydi. Yabancı dillerde oluşturulan takvimler Encümen-i Teftiş

54 BOA, *MF.MKT*, No. 102/1, 1 Safer 1306/7 Ekim 1888; Takvimlerin incelenme aşamalarını, arşiv belgeleri üzerindeki seyirlerinden çıkartmak mümkündür. Bazı takvimlerin ruhsatnâme alma aşamaları için bk. No. 758/54, 5 Zilkâde 1321/23 Ocak 1904; No. 678/50, 15 Şevvâl 1320/15 Ocak 1903.

55 Dığroğlu, "II. Abdülhamid Dönemi Matbuat Politikaları: Mushaf Basımı ve Dinî Neşriyat", 640-645; Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi", 98-100.

56 Bu aşamaları tespit ettiğimiz örnek bazı belgeler için bk. BOA, *MF.MKT*, No. 668/9, 10 Recep 1320/13 Ekim 1902; No. 702, 27; 9 Safer 1321/7 Mayıs 1903; No. 844/22, 29 Muharrem 1323/5 Nisan 1905; No. 817/11, 28 Ramazan 1322/6 Aralık 1904; No. 761/17, 17 Zilkâde 1321/4 Şubat 1904; No. 963/73, 4 Şevvâl 1324/21 Kasım 1906; No.1026/17, 29 Şevvâl 1325/5 Aralık 1907.

ve Muayene Heyeti üyelerinden Yorgakis Efendi ve Vahdet Bey (Rumca, Fransızca), Mikail Bey (Fransızca, Ermenice), İshak Bey (İspanyolca, İbranice) ve İsmail Hakkı Bey (Bulgarca, Sırpça) tarafından incelenmekteydi. Çok dilli takvimlerin uzun zaman alması nedeniyle Matbaacı Yerardo gibi kimi üreticiler bir sonraki yıl hazırladıkları takvimleri tek dilde oluşturmuşlar ve daha kısa sürede ruhsat almışlardır.⁵⁷

3.3. Baskı Sayıları, Boyut, Fiyat ve İçerikleri

Özel kişi ve kuruluşlarca oluşturulan takvimler, genellikle mukavva yahut adi kâğıt kullanılmak suretiyle tab' edilmekte; sayfa sayısı, desenli ve resimli hazırlanıp hazırlanmamaları vb. pek çok sebebe binaen on ila yirmi kuruş arasında bir fiyat üzerinden satılmaktaydı.⁵⁸ Takvimlerin küçük (cep) ve büyük (duvar) şeklinde iki farklı boyut biçimi bulunmakta, baskı sayıları ise on beş bin nüshaya kadar ulaşabilmekteydi.⁵⁹

Takvim boyutları ile ilgili ifade etmek gerekir ki, Osmanlı'da mevcut takvim türleri zikredilirken kimi araştırmacılar tarafından, *cep takvimleri* şeklinde ayrı bir tasnif yapılmıştır.⁶⁰ Cep takvimlerinin farklı bir tür olarak zikredilmesinin hatalı olduğu kanaatindeyiz. Zira cep ve duvar takvimi şeklinde kullanılan ifadeler, özel bir türü değil, takvimlerin boyutlarını nitelendirmektedir. Arşiv belgelerinde bu nitelendirme, *küçük ve büyük boyutta hazırlanan takvimler, duvar takvimleri ve cep takvimleri* şekillerinde yer alabilmektedir. Ayrıca müneccimbaşı takvimlerinin de cep ve duvar takvimi boyutlarının bulunması, bu görüşümüzü destekler niteliktedir.⁶¹

57 Yüksel, "Osmanlı'da Zamanı Anlamak", 505-506.

58 Yüksel, "Osmanlı'da Zamanı Anlamak", 512. Ebüzziyâ Tevfik, Nevsâl-ı Marifet; a.mlf, Nevsâl-ı Marifet 1307; a.mlf, Rebi-i Marifet 1299; a.mlf, Rebi-i Marifet 1299; a.mlf, Rebi-i Marifet 1303; a.mlf, Takvim-i Ebüzziyâ 1310-1311; Avânzâde Mehmed Süleyman, Musavver ve Mükemmel Yeni Takvim-i Maârif 1310-1311; Necatî-Memduh Biraderler, Muhtıralı Takvim-i Saadet 1334; Ahmed Edib - Ahmed Macit, Takvim-i Bahar 1305-1306; Mehmed İhsan, Yeni Takvim 1307.

59 BOA, MF.MKT, No. 560/6, 5 Safer 1319/24 Mayıs 1901, lef 1; BOA, Y.PRK. BŞK., No. 60/109, 14 Şaban 1317/18 Aralık 1899; BOA, MF.MKT, No. 242/14, 1 Recep 1312/29 Aralık 1894; BOA, Y.MTV, No. 179/132, 20 Safer 1316/10 Temmuz 1898.

60 Aksu, "Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz", 401; Haldun Cezayirlioğlu "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Hazırlanmış Cep Takvimleri Üzerine Bir Araştırma".

61 BOA, MF.MKT, No. 773/64, 21 Muharrem 1322/7 Nisan 1904; No. 688/27, 27 Zilkade 1320/25 Şubat 1903; No. 1036/1, 17 Zilhicce 1325/21 Ocak 1908; No. 689/7, 3 Zilhicce 1320/3 Mart 1903; No. 767/41, 21 Zilhicce 1321/9 Mart 1904; No. 681/13, 27 Şevval 1320/27 Ocak 1903.

Gerek takvim üreticileri arasında seçkin bir yere sahip olan Ebüzziyâ Tevfik Efendi'nin almanak türüne yakın içerikler barındıran takvimlerinde gerek diğer şahıslarca oluşturulan takvimlerde halkın ilgisini çeken pek çok konu listelenmiştir. Dolayısıyla bu tür takvimlerin içerikleri, dönemin toplumuna yönelik sosyal ve kültürel bilgiler barındırması bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Mezkûr dönem içerisinde neşredilen takvimlerin içeriklerini kabaca dört bölüm üzerinden tasnif edebiliriz.

a) Teorik Bilgiler: Takvim ve tarihlendirme sistemlerine yönelik tanıtıcı, açıklayıcı, astronomik bilgileri, senelerin farklı takvim sistemlerindeki tekabül ettikleri zamanların gösterildiği tabloları, aylar ve mevsimler hakkında meteorolojik bilgileri, gurre,⁶² husûf ve kûsûf⁶³ vakitlerinin tespiti vb. konulardaki makaleleri ihtiva eder.

b) Dinî İçerik: Şer'î vakitlerin tespiti ve bu vakitlerin gösterildiği tablolar, kutsal dinlerdeki bayramlar ve önemli dinî günler yer alır.

c) Sosyal, Kültürel, Askerî ve Edebî Bilgiler: Osmanlı, önemli Müslüman ve Avrupa devletleri hakkında kronolojik bilgiler; bu devletlerin meşhur hükümdarları, eğitim ve yapısal teşkilatları, ekonomik, kültürel, askerî ve matbuat faaliyetleri hakkında ansiklopedik açıklamalar; kadın okuyuculara yönelik özel içerikler, dikkat çekici kültürel ve faydalı bilgiler, meşhur edebî kişiliklerin tanıtıldığı makaleler, milli kültür ve kimliklerin yansıtıldığı şiirler, genel askerî konular gibi içerikleri ihtiva eder.

d) Tıbbî, İktisadî ve Ziraî Bilgiler: Çeşitli hastalıklar, Avrupa'daki önemli doktorlar, tartı, ölçü ve para birimleri, tahviller hakkında çeşitli hesaplamalar, ziraat takvimi, sulama yöntemleri, toprağın ekilmesi vb. konular hakkında tarımsal bilgiler bulunmaktadır.⁶⁴

Kabaca dört bölüm olarak tasnif etmeye çalıştığımız özel kurum ve kuruluşlarca oluşturulan takvimlerin içerikleri, dönemin fikri altyapısını

62 Hicrî ayların ilk günlerine verilen isimdir. Detaylı bilgi için bk. Pakalın, "Gurre", 1/682.

63 Kûsûf, güneş tutulmasını; husûf ise ay tutulmasını nitelemektedir. Detaylı bilgi için bk. Yaşaroğlu, "Kûsûf", 26/278-279.

64 Ahmet Refik, *Takvim-i Marifet 1311-1312*; Bâb-ı Seraskerî Levâzımat-ı Umûmiye Dairesi, *Takvim-i Hamîd (Osmanlı Cep Takvimi)* 1310; Hüseyin Remzi, *Takvim-i Remzî 1316*; Ahmed Remzi, *Takvim-i Kebîr 1307*; M. İzzet, *Takvim-i Dersaadet 1314*; Ebüzziyâ Tevfik, *Takvimü'n Nisâ 1317-1318*; M. Süreyya, *Yeni Askerî Cep Takvimi 1327*.

yansıtılmaları bakımından oldukça ehemmiyet arz etmektedir. Dünyada neşredilen ilk gazetenin içeriğinden, ilk intiharın kim tarafından yapıldığına, Avusturya ve İngiltere'deki polislerin özelliklerinden, Romanya Kraliçesi Elizabeth'e, ilk İslâm filozofu Kindî'den, Müslüman astronom ve astrolog Belhî'ye, kadınlara yönelik el takıları ve ziynet eşyaları gibi özel içeriklerden dünyadaki teknolojik gelişmelere kadar çok kapsamlı bilgi ve ansiklopedik açıklamalardan oluşan makaleler bu takvimlerde mevcuttur. Avrupa devletlerine yönelik aktarılan bilgilerin tafsilatı ve modernite argümanlarının yoğunluğu ise oldukça dikkat çekmektedir. Ayrıca bu takvimlerin kurgusal olabilecek pek çok unsuru da barındırabilmeleri bakımından mezkûr dönem gazetelerindeki edebî tefrikalara ve kitapların içeriklerine yakın mündericata sahip oldukları anlaşılmaktadır.⁶⁵

Sonuç

Osmanlı topraklarında özel kişi ve kuruluşlar tarafından takvim tab' ve neşrinde bulunma isteği hicrî 1290'lı yıllardan itibaren tartışılmaya başlanmıştır. Başlangıçta bu tür eserlere şer'î vakitlerin hatalı bir şekilde aktarılmasını engellemek amacıyla müsaade edilmese de, zaman içerisinde ilgili problemi ortadan kaldırmaya yönelik kararlar alınmış, hukuki sınır genişletilmiş, basım ve dağıtımlarına izin verilmiştir. Ayrıca, içeriğinde *Avrupa takvimlerinin muhtevsındaki gibi faydalı bilgiler ve menâfi' ve mesâlih-i devlete muvafık* meseleler bulundurması halinde hazırlanan takvimlerin padişah tarafından taltif ve takdir edileceği dahi bildirilmiştir.

Kanuni serbestliğin sağlanması, matbaanın yaygınlaşması, taltif ve takdire nail olma arzusu vb. birçok sebebe binaen -Hamidiye döneminden itibaren- Türkçe, Arapça, Fransızca, Sırpça, Ermenice, Rumca, İbranice, İspanyolca, Bulgarca ve Karamanice dillerinde pek çok takvim hazırlanmıştır. Çeşitli alandaki konuları içeren bu neşirler dönem içerisinde büyük bir takipçi kitlesi toplamış, baskı sayıları on beş bin nüshaya kadar ulaşmıştır. Taltif vesilesi olma, terfi kazanma, bilgi aktarma aracı olarak

65 Bu paragrafta takvimlerin içeriklerine yönelik örneklendirme yapılırken 58. ve 64. dipnotlarda yer alan takvimlerin içerisinden alınan başlıklar kullanılmıştır. Kadınlara yönelik özel içerikler ise Ebüzziyâ Tevfik Efendi'nin "Takvimü'n Nisâ" adlı takviminde yer almaktadır. Bu takvim kadınlara mahsus çıkarılmış olup, içerisinde kadınlara yönelik çeşitli makaleler sunulmuştur. Bu takvim hakkında detaylı bir analiz için bk. Türesay, "An Almanac For Ottoman Women: Notes On Ebuzziya Tevfik's Takvimü'n-Nisâ (1317/1899)".

kullanma, ticari gelir elde edebilme gibi çeşitli amaçlar doğrultusunda hazırlanan duvar ve cep takvimleri, dönem matbuatının yeni ve etkin bir aracı konumuna yükselmiştir.

Osmanlı topraklarında hazırlanan takvimlerin çok dilli olması kültürel zenginliğin matbuata yansımalarının bir göstergesidir. Takvimler özelinde ayırt edici ve ilgi çekici bir diğer özellik, dönem matbuatının bu derece dil renkliliğine sahip başka bir neşriyatının bulunmamasıdır. Ayrıca bu neşirlerin çoğu Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Bu da Türk tebaanın özelde takvim türüne genelde matbuata olan ilgisini gösterir niteliktedir.

Ekte sunduğumuz tablo dikkate alındığı zaman, bu dönem pek çok takvim neşredildiği, bu neşirlerin farklı farklı özellikleri bulunduğu görülecektir. Özel kişi ve kuruluşlarca hazırlanan takvimler, Osmanlı matbuat araştırmalarında gereği kadar incelenmemiş bir alandır. Bu minvalde takvimlerle ilgili yapılacak yeni araştırmalar sonucu elde edilecek farklı bulgular, kayda değer neticeler verecektir.

Kaynakça

I. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Babıali Evrak Odası Evrakı [BEO]: 1654/123998, 2302/172583.

BOA, Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi [DH.MKT]: 376/16, 618/24, 618/45, 624/85, 627/37, 604/80.

BOA, İrade Dahiliye [İ. DH]: 797/64680, 1264/99297.

BOA, İrade Taltifat [İ. TAL]: 17/53, 45/5.

BOA, Mabeyn-i Hümayûn İradeleri [MB. İ]: 59/1, 59/6.

BOA, Maârif Nezâreti Mektubi Kalemi [MFMKT]: 16/14, 24/61, 31/18, 33/113, 41/6, 240/52, 102/1, 104/1, 668/9, 43/122, 44/133, 59/94, 104/1, 560/6, 242/14, 788/30, 714/7, 738/7, 136/50, 139/5, 1051/18, 717/38, 563/13, 164/20, 46/153, 618/45, 678/50, 688/27, 689/7, 691/8, 678/37, 693/15, 717,381, 729/63, 736/8, 736/7, 758/54, 752/15, 752/48, 761/18, 767/26, 767/41, 702/27, 801/81, 776/51, 800/32, 796/16, 809/31, 810/82, 784/44, 844/34, 811/1, 773/64, 1036/1, 681/13, 821/66, 828/50, 817/11, 832/23, 859/1, 844/22, 866/25, 859/5, 881/52, 888/37, 892/26, 894/18, 895/19, 865/7, 907/6, 928/56, 967/75, 971/52, 999/61, 1006/16, 948/31, 951/56, 963/8, 963/73, 963/28, 913/10, 973/22, 1023/59, 1026/17, 1023/66, 1027/3, 1003/42, 1021/42, 1022/17, 1027/70.

BOA, Yıldız Esas Evrakı [Y.EE]: 38/23.

BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı [Y. MTV]: 179/132, 37/126, 76/44, 91/23.

BOA, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal [Y.PRK.AZ]: 7/76.

BOA, Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı [Y.PRK. BŞK]: 60/109.

II. Takvim, Salnâme ve Süreli Yayınlar

Bâb-ı Seraskerî Levâzımat-ı Umûmîye Dairesi. *Takvim-i Hamîd (Osmanlı Cep Takvimi) 1310*. Dersaadet: Matbaa-i Safa ve Enver, 1892.

Ebü'l-Feridun, Ahmed Remzi. *Takvim-i Kebîr 1307*. Dersaadet: Mat-

baa-i Osmaniye, 1889.

Edib, Ahmed – Macit, Ahmed. *Takvim-i Bahar 1305-1306*. Dersaadet: Kaspar Matbaası, 1887.

-----, *Takvim-i Bahar 1307-1308*. Dersaadet: Kitapçı Behram, 1889.

Hilmi, Halil. *Takvim-i Asr 1302*. Dersaadet: Süleyman Halid Matbaası, 1885.

İhsan, Mehmed. *Yeni Takvim 1307*. Dersaadet: Garabet Matbaası, 1889.

Kâtip Cemil. *Osmanlı Takvimi 1308*. Dersaadet: Âlem Matbaası, 1890.

M. İzzet. *Takvim-i Dersaadet 1314*. Dersaadet: Kitapçı Karabet, 1896.

M. Süreyya. *Yeni Askerî Cep Takvimi 1327*. Dersaadet: Artin Asadoryan Matbaası, 1908.

Necatî-Memduh Biraderler. *Muhtıralı Takvim-i Saadet 1334*. Dersaadet: Necatî- Memduh Biraderler, 1916.

Refik, Ahmed. *Takvim-i Marifet 1311-1312*. Dersaadet: Nişan Berberyan Matbaası, 1893.

Remzi, Hüseyin. *Takvim-i Remzî 1316*. Dersaadet: Matbaa-i Hüseyin Remzi, 1898.

Rüşdü, Süleyman. *Takvim-i Devvâr ve Tarih-i Selâsetü'l-Ahbâr*. Dersaadet: Abdülatif Efendi Matbaası, 1303-1886.

Süleyman, Mehmed Avânzâde. *Musavver ve Mükemmel Yeni Takvim-i Maârif 1310-1311*. İstanbul: Kitapçı Kaspar, 1893.

Tahsin, Hasan. *Takvim-i Ahkâb 1317*. Dersaadet: Arif Efendi Matbaası, 1899.

Tevfik, Ebüzziyâ Mehmed. *Nevsâl-ı Marifet 1306*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziyâ, 1888.

-----, *Nevsâl-ı Marifet 1307*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziyâ, 1889.

- . *Rebî-i Ma'rifet 1299*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziyâ, 1881.
- . *Rebî-i Ma'rifet 1303*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziyâ, 1885.
- . *Salnâme-i Ebüzziyâ 1296-1297*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1878.
- . *Salnâme-i Hadîka*. İstanbul: Matbaa-i Hadika, 1873.
- . *Takvim-i Ebüzziyâ 1310-1311*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziyâ, 1892.
- . *Takvimü'n Nisâ 1317-1318*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzziyâ, 1900.
- Vassaf, Hüseyin. *Nevsâl-ı Asr 1314*. Dersaadet: Matbaa-i Asr, 1897.
- III. Kitap, Makale ve Tezler
- Ahmed Cevdet Paşa. *Takvîmü'l- Edvâr*. Dersaadet: Matbaa-i Ebüzziyâ, 1300-1883.
- . *Takvimü'l-Edvâr (Takvimler)*. Ankara: Gündoğan, 1996.
- Ahmed Şakir Paşa. *Takvim-i Nücûmi*. Dersaadet: Matbaa-i Ebüzziyâ, 1306-1889.
- Akgür, A. Necati. "Takvim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/487-490. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Aksu, Belgin Tezcan. "Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz". *Uluslararası Türkçe Lehçe Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2018), 382-413.
- Assman, Jan. *Kültürel bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. çev. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Aydüz, Salim. "İslâm Medeniyetinde Takvimler". *Yedikıta* 1/60 (2013), 52-59.
- Bilgin, Aydın. "Salnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/51-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Birinci, Ali. "Osmanlı Devleti'nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 4/7 (2006), 291-349.
- . *Tarihin Hududunda: Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1. Basım, 2012.

Ceylan, Ayhan. "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımlarında Hukukî Düzen (1839-1876)". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 1 (2006), 139-155.

Cezayirlioğlu, Haldun. "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Hazırlanmış Cep Takvimleri". Erişim 25 Mayıs 2021. <http://www.halduncezayirlioglu.com/2016/02/osmanli-imparatorlugu-donemi-cep-takvimleri/>

------. "Osmanlı Belgelerine Göre Hazırlanan Takvimlerin Tab ve Neşir Süreci". Erişim 25 Mayıs 2021. <http://www.halduncezayirlioglu.com/2012/10/osmanli-belgelerine-gore-hazirlanan-takvimlerin-tab-ve-nesir-sureci/>

Çakmak, Cihan. "Karamanlı Türkçesine Genel Bir Bakış Denemesi". I: *Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Nevşehir Üniversitesi Yayınları, 2012, 221-241.

Demirel, Fatmağül. "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 5 (2012), 89-104.

Deringil, Selim. İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909). çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Diğiroğlu, Filiz. "II. Abdülhamid Dönemi Matbuat Politikaları: Mushaf Basımı ve Dinî Neşriyat", *Sultan II. Abdühamid Han ve Dönemi*, ed. Fahrettin Gün-Halil İbrahim Erbay (İstanbul: TBMM. Basımevi, 2017).

Dilbaz, Mahmut. Dindar Modern İtaatkâr Sultan II. Abdülhamid'in Eğitim Politikalarında İslâm Meselesi. İstanbul: Dergâh, 2021.

Dönmez, Refik (ed.). *Osmanlı Modernleşmesi*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019.

Gür, Âlim. *Ebüzziyâ Tevfik'in Hayatı, Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.

------. *Ebüzziyâ Tevfik'in Hayatı, Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

İskit, Server. *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*. Ankara: Başvekâlet Basın Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943.

------. *Türkiye’de Matbuat Rejimleri*. İstanbul: Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1939.

------. *Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bakış*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1939.

Kara, İsmail. “Halife, Sultan, İmparator – II. Abdülhamit Devrinde Din ve Siyaset Meselelerine Dair Birkaç Not”. Ötekilerin Peşinde – Ahmet Yaşar Ocak’a Armağan. haz. Mehmet Öz-Fatih Yeşil. 463-486. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

Karataş, Talat. *Salnâme-i Hadika ve Salnâme-i Ebüzziya’nın Transliterasyonu*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Le Bon, Gustave. *Kitleler Psikolojisi*. İstanbul: Beyazıt, 2016.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Yeniçağlar Anadolu’sunda İslâm’ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Palalı, İlhan. “Osmanlı Salnâmeleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Değeri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2010), 1-14.

Sibel Yazıcı - Ahmet Yaramış. “Osmanlı Devleti’nde Miladi Esaslı Takvim; Takvim-î Garb’inin Kabulü”. *Journal of Turkish Studies* 14/3 (2019), 1897-1915.

Sütçü, Tefvik. “Sosyal Bilimlerde Araştırma Kaynağı Olarak Almanaklar, Salnâmeler ve Yıllıklar”. *İlmî Araştırmalar* 18 (2004) 79-92.

Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî*. Sahhaflar Kitap Sarayı, 2017.

Şen, Ahmet Tunç. *Astrology in the Service of the Empire: Knowledge, Prognostication, and Politics at the Ottoman Court, 1450s–1550s*. Chicago: The University of Chicago, Near Eastern Languages And Civilizations, Doktora Tezi, 2016.

------. “*Rasattan Takvime: XV/XVI. Yüzyıl Osmanlı Dünyasında Astrolojinin Yeri Üzerine Bazı Gözlemler*”. *Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul’un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar*. ed. Ömer Mahir Alper - Mustakim Arıcı. İstanbul: Klasik, 2015.

Şerifoğlu, Ömer Faruk. "Unutulmaz Efsane! '1873-1969' Ebüzziya Takvimleri", *Cogito* 1/22 (2000).

TDK, Türk Dil Kurumu. "Takvim". Erişim 25 Mayıs 2021. <https://sozluk.gov.tr/>

Türesay, Özgür. "*An Almanac For Ottoman Women: Notes On Ebuzziya Tefik's Takvimi'n- Nisâ (1317/1899)*". A Social History of Late Ottoman Women: New Perspectives. ed. Anastasia Falierou - Duygu Köksal. Leiden: E. J. Brill, 2013.

Unat, Yavuz. "İslâm'da ve Türklerde Zaman ve Takvim". *Türk Dünyası, Nevruz Ansiklopedisi*. ed. Öcal Oğuz. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Basım, (2014).

Yüksel, Ahmet. "Osmanlı'da Zamanı Anlamak: "Duvar Takvimlerinin Basım ve Yayımı Üzerine Bazı Bilgiler"". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/12 (2010), 502-516.

Ziyad Ebüzziyâ. "Ebüzziyâ Mehmed Tefik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/373-374. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

EKLER

Tablo ile İlgili Ön Notlar

Arşiv belgelerinde takvim üreticilerinin isimlerinin açıkça belirtilmediği durumlarda tabloda yer alan müellif kutucuğunu boş bıraktık.

İncelediğimiz belgelerde bazı takvimlerin isimleri belirtilmemiş, “Ermenice Takvim, Cep Takvimi” gibi nitelemeler yapılmıştır. Böyle durumlarda da ilgili nitelemeyi esas aldık.

Hazırlandıkları ve basılmalarına ruhsat verildiği tarihlere yönelik kesin bilgi yer almayan takvimler için, -belgenin oluşturulduğu tarih esas alınarak- kendi tercihimizi ekledik.

Tek bir müellif tarafından çeşitli yıllarda oluşturulan takvimler için, bastırılmasına ruhsat verilen en erken tarihli nüshayı esas aldık. Böyle takvimleri listede sadece bir kez zikrettik ve gerekli açıklamaları dipnotlara ekledik. Aynı müellifin başka bir isimde hazırladığı takvimi bulunması durumunda ise ilgili takvimi müstakil olarak ekledik.

Arşiv belgelerinde bazı takvimler için, sadece incelenmek üzere Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti’ne gönderildiği bilgisi yer almakta ancak bu incelemenin sonuçları kesin bir şekilde belirtilmemektedir. Bu tür takvimlerin ruhsat alıp almadığına dair kesin bir sonuca ulaşamadığımız için, listede yer vermedik.

Tablo 1: Osmanlı Topraklarında Özel Kişi ve Kuruluşlarca Oluşturulan Takvimler (1876-1909)⁶⁶

No	Müellif	İsmi	Yılı	Dili	Kaynak
1	Teodor Nikola	Bulgarca Takvim	h. 1293	Bulgarca	BOA, MF.MKT, 33/113.
2	Zartaryan Kiyork	Almanak de Piyoro (?)	h. 1293	Dört dilde hazırlanmıştır. ⁶⁷	BOA, MF.MKT, 31/18.
3	Kirkor Bagdasaryan	Jogud Tagan (?) ⁶⁸	h. 1294	Ermenice	BOA, MF.MKT, 41/6.
4	Ali Ratıb Efendi	Takvim-i Sal-ı Cedîd ⁶⁹	h. 1294	Türkçe	BOA, MF.MKT, 46/153.
5	Nikola Birokaravadi (?)	Bulgarca Takvim ⁷⁰	m. 1877	Bulgarca	BOA, MF.MKT, 43/122.
6	Panayot Toma	Rumca Takvim	m. 1879	Rumca	BOA, MF.MKT, 59/94.
7	Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Efendi	Rebi-i Mârifet	h. 1297	Türkçe	Mihran Matbaası
8	Salahaddin	Takvim-i Nevîn ⁷¹	h. 1306	Türkçe	BOA, Y.PRK.AZJ, 7/76.
9	Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Efendi	Nevsâl-i Mârifet	h. 1306	Türkçe	Matbaa-ı Ebüzziyâ
10	Bahriye Zâbitânından Faik Efendi	Türkçe Takvim	h. 1306	Türkçe	BOA, MF.MKT, 104/1.
11	Ahmet Edip ve Ahmet Macit	Takvim-i Bahar ⁷²	h. 1307	Türkçe	Kitapçı Behram

66 Bu tabloyu oluştururken Ahmet Yüksel'in hazırladığı "20.Yüzyılın Başında İmparatorluk Dahilinde Basılan Bazı Duvar Takvimleri" başlıklı tablodan da istifade edilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Yüksel, "Osmanlı'da Zamanı Anlamak: "Duvar Takvimlerinin Basım ve Yayımı Üzerine Bazı Bilgiler", 513-515.

67 İncelediğimiz arşiv belgesinde, takvimin sadece dört dilde hazırlandığı belirtilmiş, bunların hangi lisanslar olduğu zikredilmemiştir. Ayrıca, eser için sadece tab' edilmesine ruhsat itası verilmiş, neşrine müsaade edilmemiştir.

68 Müelife, sadece tab' edebilmesine yönelik geçici ruhsatnâme verilmiştir.

69 Müelife, sadece tab' edebilmesine yönelik geçici ruhsatnâme verilmiştir.

70 Müelife, sadece tab' edebilmesine yönelik geçici ruhsatnâme verilmiştir.

71 Bu eser -taltif maksadıyla- padişaha arz edilmiştir.

72 İçerisinde Fransızca *Almanach Du Bachır* adlı almanak da yer almaktadır.

Osmanlı Matbuatında Önemli Bir Yayın Türü: Özel Kişi ve Kuruluşlarca Hazırlanan Takvimler (1876-1909)

12	Ahmed Remzi Ebü'l-Feridun	Takvim-i Kebîr	h. 1307	Türkçe	Matbaa-i Osmaniye
13	Kâtip Cemil ⁷³	Osmanlı Takvimi	h. 1308	Türkçe	Âlem Matbaası
14	Zihneli İdris Efendi	Takvim-i Ekmel	h. 1308	Türkçe	Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye
15	Salvador Moratori	Bulgarca Takvim	m. 1892	Bulgarca	BOA, HR.TH, 114/ 97.
16	Todori Arafilidi (?)	Bulgarca Takvim	m. 1892	Bulgarca	BOA, MF.MKT, 136/ 50.
17	Ebu Damyan Yesui	Takvimü'l-Beşir	m. 1893	Arapça	Matbaa-i Yesui
18	Salih Zeki	1308 Sene-i Maliyesine Mahsus Takvim	h. 1309	Türkçe	Karabet Matbaası
19	Selim İbrahim Sâdir	er-Râidü'l-Osmânî	h. 1310	Arapça ⁷⁴	BOA, MF.MKT, 139/5.
20	Bâb-ı Seraskerî Levâzımât-ı Umûmiye Dairesi	Takvim-i Hamîd (Osmanlı Cep Takvimi)	h. 1310	Türkçe	Matbaa-i Safa ve Enver
21	Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Efendi	Takvim-i Ebüzziyâ	h. 1310	Türkçe	Matbaa-ı Ebüzziyâ
22	Avanzâde Mehmed Süleyman	Musavver ve Mükemmel Yeni Takvim-i Maârif	h. 1310	Türkçe	Kitapçı Kaspar
23	Ahmet Refik	Takvim-i Marifet	h. 1311	Türkçe	Nişan Berberyan Matbaası
24	Miralay Ahmed Rıfat	Devr-i Dâim Takvimi ⁷⁵	h. 1312	Türkçe	BOA, Y.EE, 38/23.
25	Sükûdî Mehmed Efendi	Takvim-i Sükûd (İlaveli ve İmtiyazlı Takvim)	h. 1312	Türkçe	İbrahim Efendi Matbaası

73 Bâb-ı Seraskerî Levâzımât-ı Umûmiye Dairesi katiplerindendir.

74 İncelediğimiz arşiv belgesinde hangi lisan üzerine tab' edildiğine yönelik ayrıntı bulunmamaktadır. Böyle takvimlerin genelde Türkçe olarak kaleme alındıklarını biliyoruz. Ancak isminin Arapça menşeli oluşu ve Beyrut'ta hazırlanmasından ötürü mezkûr takvimin Arapça dilinde yazıldığını tahmin etmekteyiz.

75 Bu eser padişaha arz edilmiştir.

26	Kâtip Abdurrahman Efendi	İki Yüz Senelik Takvim ⁷⁶	h. 1312	Türkçe	BOA, DH.MKT, 376/16.
27	Mâbeyn-i Hümâyun Mütercimlerinden İzzet Efendi ⁷⁷	Takvim-i Dersaadet ⁷⁸	h. 1314	Türkçe	Karabet Matbaası
28	Muvakkit Hüseyin Hilmi	İlaveli Takvim-i Mikât	h. 1314	Türkçe	Âlem Matbaası
29	Narsis Aramyan	Ermenice Takvim ⁷⁹	m. 1895	Ermenice	BOA, MF.MKT, 240/52.
30	Mehmed Ali	Takvim-i Mükemmel ⁸⁰	h. 1315	Türkçe	Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye
31	Doktor Hüseyin Remzi	Takvim-i Remzî	h. 1316	Türkçe	Matbaa-i Hüseyin Remzi
32	Yüzbaşı Hasan Tahsin Efendi	Takvim-i Askerî ⁸¹	h. 1316	Türkçe	BOA, Y.MTV, 179/132.
33	Ebüzziyâ Tefvik Efendi	Takvimü'n Nisâ	h. 1317	Türkçe	Matbaa-ı Ebüzziyâ
34	Koromila Matbaası	Osevya ⁸²	m. 1901	Rumca	BOA, DH.MKT, 618/24.
35	Musevi Kazmirto	Duvar Takvimi	h. 1319	-	BOA, DH.MKT, 624/85
36	-	Takvim-i Ahkâb ⁸³	h. 1319	Türkçe	BOA, BEO, 1654/123998

76 Mâbeyn-i Hümâyun'a gönderildiği bildirilmektedir.

77 Bu takvimin sahip ve nâsiri Kitapçı Karabet'tir.

78 Takvim-i Dersaadet'in ulaşılabildiğimiz nüshası, dördüncü sene tab' edilen nüshasıdır. İlk neşri h. 1310 tarihinde gerçekleşmiştir.

79 Müelife, sadece tab' edebilmesine yönelik geçici ruhsatnâme verilmiştir.

80 Tespit edebildiğimiz nüshada takvimin on üç yıldır basıldığı belirtilmektedir. Bu doğrultuda ilk neşir tarihi h. 1302 senesidir.

81 Bahr-i Sefid Boğazı Topçu Alayı Birinci Tabur Birinci Bölük Yüzbaşısı Hasan Tahsin Efendi'nin hazırladığı bu takvimin 1500 nüshasının, Daire-i Askeriye Matbaası'nda basımına izin istenmiştir. Ayrıca gelirden elde edilen kâr payının Giritli ihtiyaç sahibi kimselere, şehit çocukları ve gazilere verileceği belirtilmiştir.

82 Bu takvimin tab' ve neşrine Maârif Nezâreti tarafından ruhsat verilmesine rağmen, daha sonra çeşitli sayfalarında muzır ifadeler bulunduğu anlaşılmaması üzerine toplatılması kararlaştırılmıştır.

83 Bu takvimin geliri Hicaz Demiryolu Menfaatine bırakılmıştır. Burada şunu da eklemek gerekir ki, bu takvimin Hasan Tahsin Efendi'nin hazırladığı olduğu gurrenâme olması da ihtimal dahilindedir.

Osmanlı Matbuatında Önemli Bir Yayın Türü: Özel Kişi ve Kuruluşlarca Hazırlanan Takvimler (1876-1909)

37	Erkân-ı Harbiye Miralayı Rıfat Bey	Miratü'l-Evkât ⁸⁴	h. 1319	Türkçe	BOA, MF.MKT, 618/45.
38	Mukayyid Mehmed Halid Efendi	Musavver ve Haritalı Rehber-i Evkât	h. 1319	Türkçe	BOA, MF.MKT, 689/7.
39	-	İyos (?) ⁸⁵	h. 1320	Rumca	BOA, MF.MKT, 691/8.
40	Binbaşı İhsan Bey	Yeni Takvim ⁸⁶	h. 1320	Türkçe	BOA, MF.MKT, 681/13.
41	Binbaşı İhsan Bey	Küçük Yeni Takvim	h. 1320	Türkçe	BOA, MF.MKT, 681/13.
42	Salvadori Matbaası	Takvim	h. 1321	Bulgarca	BOA, DH.MKT, 627/37.
43	Mösyö Peyt	Duvar Takvimi ⁸⁷	h. 1321	Türkçe, Ermenice	BOA, MF.MKT, 678/37.
44	-	Küçük Rehber	h. 1321	Rumca	BOA, MF.MKT, 678/50.
45	Mukayyid Mehmed Halid Efendi	Nev-Tertip Saatli Rehber-i Evkât	h. 1321	Türkçe	BOA, MF.MKT, 689/7.
46	Kitapçı Karabet	Haftalık Takvim-i Osmânî ⁸⁸	h. 1321	Türkçe	BOA, MF.MKT, 693/15.
47	Dimostin Milandis	Lesvos	h. 1321	Rumca	BOA, MF.MKT, 729/63.
48	Serâsîoğulları Matbaası	İmerologion Trabzon	m. 1903	Rumca	BOA, DH.MKT, 604/80.

84 Yüz elli adedi mukavva, iki yüz adedi adi kâğıt olmak suretiyle Trablusgarp Askerî Matbaasında tab' edilmiştir.

85 Ruhsat-ı Resmî almak suretiyle tab'ına izin verilse de daha sonra mündericatında muzır bir ibare bulunduğu fark edilmiş ve ilgili yerin çıkarılması suretiyle kısmî sansüre uğramıştır.

86 Bahriye Erkan-ı Harp Dairesi'nde görevli Binbaşı İhsan Bey'in on üç seneden beri bu takvimi neşretmekte olduğu bildirilmiştir. Dolayısıyla mezkûr takvimin h. 1303 yılından beri tab' edilmekte olduğu ve önceki nüshalarına da ruhsat verildiği de anlaşılmalıdır.

87 1000 adedi Karamanice 1000 tanesi ise Ermenice olmak üzere 2000 adet neşredilmiştir.

88 Müelife, sadece tab' edebilmesine yönelik geçici ruhsatnâme verilmiştir.

49	-	Anamnesis (?)	m. 1903	Rumca	BOA, MF.MKT, 702/27.
50	Arakel Sivacıyan	Duvar Takvimi	m. 1904	Türkçe, Rumca, Ermenice, İbranice, Fransızca, İspanyolca	BOA, MF.MKT, 717/38.
51	Matbaacı Manasyan	Duvar Takvimi	m. 1904	Türkçe, Rumca, Fransızca, Bulgarca, İbranice, Ermenice	BOA, MF.MKT, 736/8.
52	Matbaacı Agop Matosyan	Hamazkapin Oratsiyuts (?)	m. 1904	Ermenice	BOA, MF.MKT, 736/7.
53	Kirtasiyeci Zellich	Takvim-i Şarkıyye	m. 1904	Türkçe, Ermenice, İspanyolca. Rumca Fransızca	BOA, MF.MKT, 738/7.
54	Matbaacı Pallamari Efendi	Duvar Takvimi	m. 1904	Rumca, Fransızca	BOA, MF.MKT, 758/54
55	Yedi Kule Ermeni Hastanesi	Ermenice Mükemmel Takvim	h. 1322	Ermenice	BOA, MF.MKT, 752/15.
56	Amasyalı Mehmed Rifat Efendi	Türkçe Duvar Takvimi ⁸⁹	h. 1322	Türkçe	BOA, MF.MKT, 714/7.
57	Kitapçı Yerardo	Layfoni İmerologion (?)	h. 1322	Rumca	BOA, MF.MKT, 752/48.
58	Kitapçı Yerardo	İmerologion	h. 1322	Karamanice	BOA, MF.MKT, 752/48.
59	Evangelos Efendi	Asparya Avra	h. 1322	Rumca	BOA, MF.MKT, 757/30.
60	Bahriye Matbaası	Takvim-i Bahri ⁹⁰	h. 1322	İngilizce'den Türkçe'ye Tercüme	BOA, Y.MTV, 255/56.

89 Bahriye Nezâreti Matbaasında tab' edilmiştir.

90 Bu takvimin içeriği itibarıyla denizcilik konularıyla uygun olduğu ve Bahriye Matbaasında tab' edilmesi talep edilmiştir. Bu teklifin kabul edilip, edilmediğine ulaşamadık.

Osmanlı Matbuatında Önemli Bir Yayın Türü: Özel Kişi ve Kuruluşlarca Hazırlanan Takvimler (1876-1909)

61	Kitapçı Andon	Takvim	h. 1322	Türkçe, Rumca, Fransızca, Sırpça	BOA, MF.MKT, 761/18.
62	Süleyman Âsaf Efendi	Kürelî Evkât-Nümâ	h. 1322	Türkçe	BOA, MF.MKT, 761/53.
63	Ermeni Patrikhanesi	Okarostis Kostantinopolis ⁹¹	h. 1322	Rumca	BOA, BEO, 2302/172583
64	Kitapçı Karabet	Takvim-i Osmânî	h. 1322	Türkçe	BOA, MF.MKT, 767/26.
65	Kâtip Ataullah Sacidi Efendi	Takvim-i Ataî	h. 1322	Türkçe	BOA, MF.MKT, 801/81.
66	Matbaacı Mehmed Hulusi Efendi	Türkçe Duvar Takvimi	r. 1320	Türkçe	BOA, MF.MKT, 776/51.
67	Yedi Kule Ermeni Hastanesi	Takvim-i Mufassal	m. 1905	Ermenice	BOA, MF.MKT, 788/30.
68	Matbaacı Nişan Berberyan	Ermenice Takvim	m. 1905	Ermenice	BOA, MF.MKT, 800/32.
69	Matbaacı Agop Matosyan	Ermenice Takvim	m. 1905	Ermenice	BOA, MF.MKT, 796/16.
70	Matbaacı Vahram	Dare Süvis (Ermenice Mükemmel ve Musavver Takvim)	m. 1905	Ermenice	BOA, MF.MKT, 809/31.
71	Sava Alagözoğlu	Acenteli Takvim-i Umûmî (Ortodokslara Mahsus Takvim)	m. 1905	Rumca	BOA, MF.MKT, 810/82.
72	Kâğıt Tüccarı Zellich	Almanac Zellich	m. 1905	Fransızca	BOA, MF.MKT, 784/44.
73	Matbaacı Yerardo Biraderler	Duvar Takvimi	m. 1905	Türkçe, Rumca, Fransızca, Sırpça	BOA, MF.MKT, 844/34.

91 Bu takvim patrikhane adına Kostanti Sarafyano (?) ve Dimitri Prafari adlı şahıslar tarafından hazırlanmıştır. Mezkûr takvim için mündericatında bulunan “*Ermenistan, Büyük Ermenistan*” gibi muzır kelimeler çıkarıldıktan sonra tab’ ettirilmesine müsaade edileceği bildirilmiştir.

74	Ahmed Ziya Bey ⁹²	Takvim-i Şems	h. 1323	İbranice, Fransızca, Ermenice	BOA, MF.MKT, 811/1.
75	Yerasimus Haçopolo(v)	Apaneya	h. 1323	Rumca	BOA, MF.MKT, 821/66.
76	Dimitri Valavika	Pandora	h.1323.	Rumca	BOA, MF.MKT, 828/50.
77	Andonaki	Golop ⁹³	h. 1323	Sırpça	BOA, MF.MKT, 817/11.
78	Kostanti Sarafyano (?) ve Dimitri Prafari ⁹⁴	Okarostis Konstantinopolis	h. 1323	Rumca	BOA, MF.MKT, 832/23.
79	Mehmed Rifat Efendi	Duvar Takvimi	h. 1324	Türkçe	BOA, MF.MKT, 859/1.
80	Matbaacı Rahip Vahan	Duvar Takvimi	h. 1324	Türkçe, Rumca, Fransızca, Bulgarca, Ermenice, İbranice	BOA, MF.MKT, 866/25.
81	Matbaacı Agop Matosyan	Ermenice Musavver Takvim	m. 1906	Ermenice	BOA, MF.MKT, 859/5.
82	Yedikule Rum Hastanesi Mütevellisi K. Kazanova	Rumca Takvim ⁹⁵	m. 1906	Rumca	BOA, MF.MKT, 881/52.
83	Nişan Babikyan	Musavver Ermenice Takvim	m. 1906	Ermenice	BOA, MF.MKT, 88/37.
84	Ohannes Eskiyan	Zanosakir Orasovis	m. 1906	Ermenice	BOA, MF.MKT, 92/26.
85	Matbaacı Dikran Mihlaidjian	Fransızca Cep Takvimi	m. 1906	Fransızca	BOA, MF.MKT,894/18.

92 Bu eser Ahmed Ziya Bey tarafından milli ve umûmî olmak üzere iki farklı türde hazırlanmıştır. Eserin basım ve yayım hakları Cihan Matbaası sahibi Mihran Efendi'ye devredilmiştir. Yüksel, "Osmanlı'da Zamanı Anlamak: "Duvar Takvimlerinin Basım ve Yayımı Üzerine Bazı Bilgiler"", s. 505.

93 Yerardo Matbaasında tab' edilmiştir.

94 Ermeni Patrikhanesi'nde görevli bulunan bu şahısların bir yıl önce aynı isimde hazırladıkları takvimler, Patrikhane namına neşredilmiştir. Ancak h. 1323 yılı için hazırlanan takvimlere yönelik böyle bir ibare belirtilmemiştir.

95 Bu takvim Yedikule Rum Hastanesi adına hazırlanmıştır.

Osmanlı Matbuatında Önemli Bir Yayın Türü: Özel Kişi ve Kuruluşlarca Hazırlanan Takvimler (1876-1909)

86	Matbaacı Soma	Almanak ⁹⁶	m. 1906	Fransızca	BOA, MF.MKT, 95/19.
87	Samin Bağcevanoğlu	Duvar Takvimi	m. 1906	Türkçe, Fransızca, Ermenice, Rumca, Bulgarca, İbranice	BOA, MF.MKT, 865/7.
88	Khatadyadis	Anadolu	m. 1906	Karamanice	BOA, MF.MKT,907/6.
89	Kitapçı Anklidi Markopolo	Neon İmerologion	m. 1907	Rumca	BOA, MF.MKT, 928/56.
90	Cihan Matbaa ve Kitaphanesi	Takvim-i Cihan	m. 1907	Türkçe	BOA, ZB, 320/45.
91	Kosti (?) ⁹⁷	Bulgarca Takvim	m. 1907	Bulgarca	BOA, MF.MKT, 967/75.
92	Kâtip Zaharoviç	İmerologion Engiklopedikon (Üsküdar)	m. 1907	Rumca	BOA, MF.MKT, 971/52.
93	Beyrut Mekteb-i Umûmî Sahibi Selim Sâdır	Madbûh el-mektebetü'l-Umûmîyye	m.1907	Arapça	BOA, MF.MKT, 999/61.
94	Matbaacı Vahram	Ermenice Mükemmel Takvim	m. 1907	Ermenice	BOA, MF.MKT, 1006/16.
95	Mehmed Âiş	Takvim-i Dehri	h. 1325	Türkçe	BOA, MF.MKT, 948/31.
96	Mahmud Bey Matbaası Müdürü İsmail İhsan Efendi	Saatli Duvar Takvimi ⁹⁸	h. 1325	Türkçe	BOA, MF.MKT, 951/56.
97	Yorgi Hristoni ve İstimatyus Hacupulos	Akitines(?)	h. 1325	Rumca	BOA, MF.MKT, 963/8.

96 Maârif Nezâreti'ne sunduğu dilekçede Matbaacı Soma, bir önceki sene ruhsatsız şekilde tab' ettirmiş olduğu bu takvime; ruhsatnâme isteğinde bulunduğunu dile getirmiştir.

97 Bulgar Ortodoks ahalisinden olan Kosti, Bulgarca Vesti gazetesinin dağıtıcılığını yapmaktadır.

98 İsmail İhsan Efendi verdiği dilekçede 12 yıldan beridir bu takvimi neşrettiğini bildirir. Buna göre takvimin ilk neşredildiği yıl, h. 1312 olmalıdır.

98	İstimat Efendi	İmerologion Ton Efimeridepulon (Gazeteciler Takvimi)	h. 1325	Rumca	BOA, MF.MKT, 963/28.
99	Hristo Roçopulo	İzoya Yanaki Estiya (?)	h. 1325	Rumca	BOA, MF.MKT, 913/10.
100	“Hanımlara Mahsus Gazete” Sahibi Mehmed Tahir Efendi	Takvim-i Suhûlet	h. 1325	Türkçe	BOA, MF.MKT, 973/22.
101	Kitapçı Yani Peşitanidi	Ankolyon	h. 1326	Rumca	BOA, MF.MKT, 1023/59.
102	M. Süreyya	Yeni Askerî Cep Takvimi ⁹⁹	h.1326	Türkçe	Artin Asadoryan Matbaası
103	Hanımlara Mahsus Gazete Sahibi Mehmed Tahir Efendi	Takvim-i İslâm	h.1326	Türkçe	BOA, MF.MKT, 1026/17.
104	Mihalaki, Yanki, Foti Caneto ve Yorgi Apostolidi ¹⁰⁰	Hrisalis	h. 1326	Rumca	BOA, MF.MKT, 1023/66.
105	Aleksandre ¹⁰¹	Zora	h.1326	Bulgarca	BOA, MF.MKT, 1027/3.
106	Darü's - Selâm Matbaası Sahibi Ali Efendi	Arapça Duvar Takvimi	h.1326	Arapça	BOA, MF.MKT, 1051/18.
107	Kitapçı Yerasimus Aleksandatus (?)	Cep Takvimi	m.1908	Rumca	BOA, MF.MKT, 1003/42.
108	Dimitri Milos ve Alexandre Yorgiyadi Ainayi (?)	Gençlik (Musavver Takvim)	m. 1908	Rumca	BOA, MF.MKT, 1021/42.

99 Erkân-ı Harbiye kaymakamlarından Süreyya Efendi tarafından hazırlanan bu takvimin h.1327 yılına ait nüshasına ulaştık. Buradan elde ettiğimiz bilgiler neticesinde, takvimin ilk sayısının h. 1326 yılında tab' edildiğini tespit ettik. Ayrıca, müellif mezkûr takvimin h. 1326 yılına ait nüshasının büyük bir ilgi ile karşılandığını ve bu ilgi vesilesiyle yeni sayı çıkarmaya gayret ettiğini, mündericatında askeriyeye ve ordu hakkında tafsilatı bilgiler bulunduğunu ifade etmektedir. Bk. M. Süreyya, *Yeni Askerî Cep Takvimi* 1327 (Dersaadet: Artin Asadoryan Matbaası, 1909).

100 Mezkûr şahıslar Galata Rum Mektebi muallimleri arasında bulunmaktadırlar.

101 Yedikule'de Filip Bakkal Sokağı'nda ikamet eden Bulgar tebaadan biridir.

Osmanlı Matbuatında Önemli Bir Yayın Türü: Özel Kişi ve Kuruluşlarca Hazırlanan Takvimler (1876-1909)

109	Kitapçı Dimitri	Golop	m. 1908	Sırpça	BOA, MFMKT, 022/17.
110	Levant Herald Gazetesi Müdürü Doktor Luis Vici Efendi	Enoir Almanak	m. 1908	Fransızca	BOA, MFMKT, 1027/70.